

Alles over heksen

door Hans van den Broek

Wie schrikt heeft schuld.

Wie niet bang is wordt door de duivel geholpen.

Bovenstaande uitspraak geeft in twee regels aan waar de gedachtenwereld bij hekserij om draaide. Hoe je het ook wendde of keerde: als je eenmaal ervan verdacht werd een heks te zijn dan kwam je bijna niet meer van die smet af.

Heksen in Peelland in 1595

In 1595 zijn in Maarheeze, Heeze, Leende, Lierop, Mierlo, Geldrop en Asten 20 heksen veroordeeld en verbrand. Twee vrouwen zijn gestorven tengevolge van marteling danwel zelfdoding.

De gang van zaken.

Iemand wordt beschuldigd van hekserij. De plaatselijke gerechtsdienaren en rechtbank onderzoeken de aanklacht. Men gaat over tot de waterproef die meestal slecht uitpakt voor de beklagde. Door dit resultaat mag de beul proberen door marteling een bekentenis los te krijgen. Die perst nagenoeg altijd een serie verklaringen uit de verdachte.

Ze bekent te vliegen op een bezem naar een sabbath, waar ze 'boeleert' met de duivel; heeft kinderen gedood, mensen ziek gemaakt, hagel gemaakt om de oogst te vernietigen; noemt medeplichtige heksen. Deze bekentenis wordt zonder foltering herhaald. Daarmee is de weg vrij voor verbranding die men uit mededogen vaak laat voorafgaan door wurging. De as van de heks moet door weer en wind verwaaien.

Benamingen voor een heks

Heksen worden in de 16^e eeuw niet 'heks' maar 'toerse' ofwel tovenares genoemd. Soms heeft men het over het latijnse malefica ofwel kwaaddoenster. Hoewel meestal sprake is van een vrouw die van hekserij beschuldigd wordt, kunnen mannen even goed aangeklaagd en veroordeeld worden. Het Zwitserse woord "heks" kwam pas in de 17^e eeuw in gebruik.

Heksen worden met latijnse termen

geklasseerd.

een malefica : doet anderen kwaad door haar hekserij

de venefica : brouwt giftige kruidenmengsels

een strix of lamia: eet mensen en vooral baby's
de sagia : is waarzegster en vervloekster van mensen

een sortilegia : voorspelt de toekomst met gebruik van hulpmiddelen.

Een heks met haar beest aan het vrijen

De gebruikelijke benamingen zijn uiteindelijk: heks, feeks, helleveeg, caronje, harpij, vals kring, loeder en toverkol.

Een heks is een vrouw die aan zwarte magie doet.

Er zijn ook heksen die witte ofwel goedgevoerde toverkunst beoefenen.

Vaak werd voor de aanduiding van een heks het woord "kat" gebruikt.

"Jij bent een kat" zei men tegen een meisje waarvan men vond dat ze uit een heksenfamilie stamde. En als meisjes rond 1960 ruzie hadden scholden ze elkaar ook voor "Kat" of "kattenkop" uit.

Het is trouwens opvallend dat sommige alledaagse uitspraken ontleend blijken te zijn aan het geloof in heksen. Zo zegt de kreet "Ik kan niet heksen" iets over de onmogelijkheid om een bepaalde taak op korte termijn uit te voeren.

De zinsnede: "Hij is gewogen en te licht bevonden" verwijst alleszins naar de weegproef waarbij heksen niet voldeden aan de natuurlijke wetten. Ze waren lichter dan men mocht verwachten.

De bekende verwensing: "Loop naar de Mokerhei" komt rechtstreeks uit het idee dat juist daar de heksen bijeenkwamen voor hun duivelse sabbath.

En als men “aan de dans ontsprongen is” dan is sprake van een directe ontsnapping aan zeker gevaar en hebben we te maken met een rechtstreekse verwijzing naar de heksendans met de duivel.

Oorsprong van geloof in heksen

Een oude verklaring voor het geloof in heksen zegt

dat het een restant is van voorchristelijke opvattingen. De geesten van de gestorvenen verlaten bij een overlijden het dode lichaam.

Vervolgens kunnen ze bezit nemen van dier of mens, rond gaan dwalen en bijeenkomsten houden. De zielen van levende vrouwen zouden het lichaam van de vrouw tijdelijk achterlaten en deel gaan nemen aan die bijeenkomsten.

Een oude wet die hieruit voortkwam schreef voor dat na de dood van een man het hart met een spijker doorboord moest worden om te voorkomen dat de dode terugkeerde.

Uit dat oude volksgeloof ontstond het idee dat vrouwen samenkwamen met overleden geesten; de vrouwen reden door de lucht naar de samenkomst op een bok of een bezemsteel.

Deze vrouwen, heksen, konden zich veranderen in een geest of beest en op die manier een huis binnenkomen door een sleutelgat, of zich veranderen in een hagedis, een uil, een hond, een pad, een haas en vooral in een kat. De Duivel kon zich daar ook in veranderen.

*In katten veranderde duivels
soeren op de ziel van een stervende*

Het begin van de heksenjachten

Op de kerkvergadering [synode] van Paderborn wordt in 785 nadrukkelijk vastgelegd dat wie gelooft dat iemand een heks is zelf met de dood zal worden bestraft. Karel de Grote neemt dit standpunt over!! Met andere woorden : wie heksen vervolgt maakt zichzelf schuldig aan hekserij.

Rond het jaar 900 wordt aan de bisschoppen nog eens nadrukkelijk bevolen het geloof in heksen tegen te gaan.

Langzamerhand zijn deze opvattingen in het tegendeel omgeslagen en is in de 14^e eeuw de vervolging van heksen begonnen. In een synodale tekst uit Utrecht van 1375 wordt afkeurend gesproken over vrouwen die contact hebben met de duivel en de toekomst uit de hand kunnen lezen of met letters of ringen om de nek het kwaad

afweren.

In 1484 verschijnt een pauselijke bul tegen de hekserij van paus Innocentius VIII. De officiële vervolging van heksen begint in 1486. Twee Dominicaner monniken, Henricus Krämer en Jacobus Sprenger geven in dat jaar op verzoek van de paus een handboek uit, de "Malleus malificarum" [De Heksenhamer]. In dit boek wordt de ervaring neergelegd die is opgedaan in heksenprocessen uit voorafgaande jaren. Men kon voortaan met hulp van de Heksenhamer heksen opsporen en herkennen. Volgens dit boek is de vrouw het uiteindelijke kwaad van alles: zij is ijdel, wraakzuchtig, leugenachtig, hartstochtelijk en bijgelovig. Hier komt alle ellende vandaan die heksen veroorzaken. Overigens gaan tegenwoordige onderzoekers er van uit dat Kramer [latijnse naam : "Institoris"] het boek zelf in elkaar gezet heeft. Hij zou de naam van Sprenger zonder diens toestemming eraan toe hebben gevoegd om het meer indruk te laten maken.

Heinrich Kramer, een Dominicaan, had veel ervaring opgedaan met heksenprocessen in Konstanz, Brixen (1485) en Ravensburg (1484).

In Brixen kreeg hij problemen: van de vijftig verdachten werden zeven vervolgd. De bisschop stond sceptisch tegenover de eisen van de aanklager. Na een lange juridische strijd werden Institoris' beslissingen ongedaan gemaakt en de vrouwen werden vrijgelaten. Institoris moest zelfs de stad verlaten omdat de bisschop zijn veiligheid niet langer kon garanderen. Dit maakte hem nog

vastberadener heksen en ketters te vervolgen. Institoris was een controversieel persoon. Hij stelde het gezag van de paus boven dat van de keizer. In 1473 had hij de keizer beledigd en was

daarvoor in Rome op het matje geroepen. Hij mocht zijn werk hervatten. In 1484 werd hij bij een proces in Innsbruck tegengewerkt door de bisschop.

Tussen 1450 en 1750 zijn in Europa – van Finland tot Spanje – naar schatting zo'n 60.000 heksen geëxecuteerd, waaronder dertig procent mannen.

In Frankrijk werd de laatste heks ter dood gebracht in 1731, in Duitsland in 1748, in Spanje in 1781. In Europa valt in 1793 het laatste slachtoffer in Polen.

Enige voorbeelden van de gigantische aantallen mensen die als heks zijn verbrand: De rechter Nicolaas Remigius meldt tussen 1576 en 1591 te Lotharingen 800 heksen ter dood te hebben veroordeeld, rechter Boguet uit Saint-Claude in Franche Comté kwam tot 600. [1602]

In 1627 wordt te Würzburg een groot aantal kinderen tegelijk met hun ouders verbrand, want 'het is toch maar heksengebroed'

In 1603 werd in de Republiek het executeren van heksen officieel verboden. In het [grotere] gebied van het huidige Nederland zijn tot 1616 ongeveer 160 heksen ter dood gebracht. In de jaren 1614-1616 werden in Roermond nog vier en in Swalmen

~~twee heksen verbrand~~
In Nederland zou, buiten de Republiek, de laatste terechtstelling in 1683 hebben plaatsgevonden. Nederland was het eerste land waar de gerechtelijke heksenvervolging ophield. In 1610 werd bij besluit van het Hof van Holland, een vrouw uit Schiedam die van hekserij beschuldigd werd, niet meer naar de pijnbank verwezen. Cats haalde het geval met instemming aan: Ei siet, nadat het Hof dit vonnis had gegeven, Scheen alle toverij als uit het land gedreven.

Maar zoals men verderop ziet uit de processen die gevoerd worden als men was uitgescholden voor heks, is het geloof aan hekserij niet meteen verdwenen na 1610. Men meende dat in elk gehucht wel een heks moest wonen.

Kenmerkende activiteiten van een heks

Als men een heks wil aanpakken zal men moeten weten hoe ze er uit ziet. Een van de eerste 'handleidingen' is een manuscript uit het concilie van Bazel 1431-1449. De volgende handelingen worden aan heksen toegeschreven:

Ze berijden een bezem of een stok en vliegen daarmee naar een sabbat. Heksen hebben daarbij een voorkeur voor de donderdagnacht.

De voorkeur voor de donderdag komt op meer plaatsen ter sprake: "Een getuige zegt dat de man van heks Grietgen heeft verteld, dat zij hem donderdags altijd het huis uit wilde hebben. Dat klopt met Adriana's bekentenis, dat zij zelf op maandag en haar moeder op donderdag met de duivel seksuele omgang had". [Utrecht 1595]

Op de sabbath ofwel heksendans aanbidden ze duivels, vermoorden er kinderen, brouwen heksenzalven, maken land onvruchtbaar door kattenhuiden gevuld met gif uit te strooien en tot slot maken ze dodelijk gif uit mensenlijken.

Vergelijkbare beschuldigingen staan in het grote antiheksen handboek, De Heksenhamer.

De drijfveer in de kerk tot heksenbestrijding komt voort uit het idee dat het einde van de wereld nabij was. Er zou een beslissende strijd tussen goed en kwaad komen. En juist heksen waren nu net bezig om de christenen van hun geloof te doen vallen.

Heksen ondermijnen de kerk Ketsende vrouwen in de mis

De beschuldigingen aan heksen in de Heksenhamer luiden: ze vergiftigden mensen en dieren, verwoestten akkers, verstoorden huwelijken door onderlinge afkeer te verwekken, riepen overspelige begeerte op tussen minnaars, maakten echtparen onvruchtbaar, verwekten monsters en doodden baby's. Ze grepen in natuurlijke processen in zodat de melk niet meer

karnde, bier niet giste en het bronwater vergiftigd was.

Heksen moesten door het gerecht worden opgespoord. Een van de eerste grote mensenjachten vond trouwens al in 1459 plaats in Atrecht/Arras. Van de 29 verdachten komen er twaalf op de brandstapel.

Heksen breiden het rijk van de duivel uit

Een van de zwaarste beschuldigingen aan het adres van een heks was het doden van nog niet of pasgeboren kinderen. Die kindertjes waren niet gedoopt en kwamen daardoor in de hel terecht. Heksen hielpen zo dus de macht van de duivel te vergroten.

Heksen veroorzaken zichtbaar onheil

De gewone man hield heksten meestal verantwoordelijk voor ziekte en sterfgevallen. De aanklachten hebben grotendeels dezelfde strekking: betovering van mensen en vee. Maar andere in onze ogen onschuldig lijkende activiteiten als waarzeggen, duivelbannen en onttoveren leidden evengoed tot levenslange straffen.

“De koorts is een kwaaddoend wezen, dat den mensch plotseling en onverwacht op 't lijf valt”.

Koorts vond ook haar oorsprong in duivels en heksten. Met name als je in bed lag te schudden van de zogenoemde wisselkoorts kreeg een boze geest de schuld. Men dacht dus vaak dat de koortslidder door een geest of heks bezeten was.

Zoals gezegd gaan veel aanklachten tegen een heks over de schade die ze toebrengt. Een heks bederft: “mijn vrouw, mijn land en mijn vee. Mijn koeien zijn zo betoverd dat zij geen boter meer geven bij het karnen, en mijn hoenderen dat zij geen eieren meer leggen.”

Heksten konden mensen en vee doden door haren, naalden of stukken stof in het lichaam te toveren.

Lys Cuypers betoverde mensen zodat ze extra haren in hun lichaam kregen. Haar toverspreuk daarvoor was : “Dat de duivel dit in uw lijf brengt.” [Mierlo 1595]

Heksten stonden bekend als gifmengsters, deden aan waarzeggen en werden soms van kannibalisme

beschuldigd. Overigens valt het op dat heksten vooral op het platteland en bijna niet in de stad gevonden werden. Ook in de Nederlandse kustgebieden vindt men weinig beschrijvingen van hekserij.

Een heks brengt mensen lichamelijke schade toe. Dat blijkt nog uit het gebruik van een term als ‘hexenschuß’ de pijnlijke scheut, de spit, in rug en been.

Waarom was een heks schadelijk?

Zodra er sprake is van gebeurtenissen met veel schade wordt daarvoor een zondebok gezocht. Denk aan hongersnood, grote dodelijke epidemie met ziektes, oorlog of alles vernietigende stormen. Lezen we over: “de afschuwelijke hekserij, die in 1613 in het land van Gelder en Gulick is gebeurd en nog dagelijks plaatsvindt. In deze streken zijn grote problemen zodat overal geweend en geklaagd gehoord wordt. De een klaagt dat zijn kinderen van ellende gestorven zijn. Andere kinderen krijgen tal van aandoeningen, **de voeten staan verkeerd, de lendenen zijn gekrompen, de armen zijn lam**”. *De hier genoemde klachten lijken sterk op de Engelse ziekte veroorzaakt door gebrek aan vitamine D in tijden van honger.*

“Volwassenen werden ook niet gespaard: de een klaagde dat zijn beesten stierven, de ander zijn koeien, de derde zijn paarden of schapen. Ja, de vissen in het water, de vruchten op het land werden

bedorven, en ook tarwe en koren kwamen niet tot rijping. Insgelijks ging het met de bomen. Ook verloren er veel mensen hun werk en inkomsten. Deze klachten werden elke dag erger, zodat de

eenvoudigen gedwongen werden God almachtig met wenen en schreien aan te roepen en te bidden. God heeft ze verhoord. Hij heeft vertoornd over de duivelse toverijen de booswichten zo gestraft dat ze zelf hun boeverij aan het licht hebben gebracht. Zo gij horen zult”.

Heksen kunnen van alles kwijt toveren. Zo raakt een jongen na een ongelukkig liefde zijn penis kwijt. Het meisje dat hier de schuld van krijgt [ze voelt wel aan dat ze van hekserij beschuldigd gaat worden] is slim genoeg om hem in enkele minuten weer te laten voelen dat hem niets ontbreekt.

Heksen kunnen zich in wolven veranderen. Op 15 mei 1595 verklaart de 13-jarige [!] Elbert Dircxz dat zijn vader, zijn broer Hessel en hijzelf met behulp van de duivel in de gedaante van wolven kleine ossen in de keel hebben gebeten en hun bloed opgeslurpt. Vader wordt gefolterd maar bekent niet.

Dan gaan de rechters in de woonplaats van vader Volckert, Amersfoort, getuigen horen. De burens bevestigen dat hun beesten door wolven zijn gebeten. De buurman heeft wolven gezien en zegt dat ze in de richting van het huis van Volcker liepen. Volckert bekent na een nieuwe foltering en wordt verbrand. [Utrecht]

De 40-jarige Antonius Bulken veranderde zich telkens in een wolf of hond. Hij heeft schade toegebracht aan groot en klein vee. Antonius' vader is, als heks, bij verstek veroordeeld en voortvluchtig. Men ziet hem echter vaak wegvluchten in de gedaante van een wolf, ooievaar of andere vogel. [Utrecht]

Trijntje van Sittard bekende in Roermond [1613] dat ze wel 41 kinderen dood getoverd had. En

verder nog 3 mannen en 7 vrouwen. Dit alles zonder de door haar ziekgemaakte dieren en bedorven vruchten te tellen. Ze wees verder meester Jan van Ool als heks aan.

Jan bekende dat hij een pact, een verbond, had gesloten met de duivel: als hij 10 mensen genezen had, dan moest hij de elfde dood toveren. Dit deed hij al 16 jaar.

Hij had meer dan 150 mensen om het leven gebracht. Gestolen goed liet hij door zijn duivelskunsten terugkeren. Het beeld van mensen die niet in het land waren liet hij in een spiegel verschijnen.

Andere Roermondse heksen bekenden kinderen dood, kreupel of lam getoverd te hebben. Ook betoverden ze mannen en vrouwen, zodat ze noch leven noch sterven konden en in grote ellende kwamen. Ze spuugden haren en padden uit. Sommige hebben hun eigen vader, moeder, man, onschuldige kinderen, broers en zusters of burens behekst.

Alles bij elkaar zijn dankzij Trijns bekentenissen ruim 60 heksen in de streek van Roermond opgepakt en verbrand. Deze heksen hebben bekend meer dan 600 onnozele jonge kinderen, 400 volwassenen en meer dan 6000 varkens, paarden en schapen doodgehekst te hebben. Verder konden 50 morgen land en 200 boomgaarden door bederf geen vrucht meer dragen.

“Heksen moesten vooral kwaad doen. De middelen daartoe waren appelen, een nest van hun haar, zwart en wit en waarschijnlijk ook peper en gember die hen door de duivel gegeven waren”. [Mierlo 1595]

Heks Anna, 15 jaar, heeft de twee kinderen van Evert de schoenlapper een appel gegeven en gezegd die meteen op te eten. Een kind is door deze hekserij gestorven en de ander werd langdurig ziek. [Utrecht 1595]

Heksen konden onweer en bliksem naderbij laten komen of laten ontstaan. Hagelbuien veroorzaakten ze vooral om de oogst te vernietigen. De heksen konden de schade nog vergroten door grote hoeveelheden muizen te maken.

Groningse matrozen waren bang voor de heks van Bornholm, die op een dennetak over de Oostzee vloog en onverwacht storm verwekte. Als men een pakje cichorei over boord wierp, bedaarde de storm.

Dokter Wier was duidelijk over het maken van storm door een heks : “heksen hebben geen macht over het weer, ze zijn dom, ongeletterd, achterlijk, gestoord, oud en vrouw.”

Tot ver in de 18^e eeuw mochten er, omdat het sowieso al zo vaak mis ging, bij het klokkengieteren geen vrouwen aanwezig zijn. Men wilde niet het risico lopen dat er een heks tussen de dames zat.

Bij windstil weer waren plotseling stroken linnen die op de bleek lagen vastgestoken, de lucht in

gezogen en in de Roer terechtkwamen. Ummel Heynen had met twee buurvrouwen in haar deur staan te kijken. De omstaanders waren gaan schelden: 'Kijk nou, daar komen die hoeren en heksen naar buiten lopen om te zien of hun kunsten gelukt zijn,' en ze bedreigden hen met de brandstapel. Zes vrouwen werden gevangen gezet met Ummel Heynen als belangrijkste. [Roermond 1587]

Pestsmeeders

Een bijzondere opvallende beschuldiging is die waarbij sprake is van zogenaamde pestsmeeders. Hierbij smeerden criminelen vet dat was besmet met pus van pestlijders op dieren en gebouwen. Ze zouden dat doen om hun goed betaalde banen te behouden. Uit Geneve [1530] waren de directeur en barbier van de pestkliniek en de ziekenhuisaalmoezenier erbij betrokken. Soms waren het de arbeidsters en arbeiders die het linnen van pestlijders wasten en hun huizen uitrookten. In Vlaanderen werden rond 1468 enkele mensen verbrand omdat ze op die manier met hulp van duivels de pest hadden veroorzaakt of juist genezen.

In 's-Hertogenbosch nam de schout enkele mensen gevangen op dezelfde beschuldiging. Hij betichtte hen ervan dat zij deurposten, drempels en putten infecteerden. Zij hadden geprobeerd meer klanten

te krijgen door de uitwerpselen van zieken op de huiskleden van rijke mensen te smeren om hen tot patiënten te maken. In 's-Hertogenbosch betrof het in 1521 twee mannen en een vrouw en in 1523 twee vrouwen. Van beroep waren deze mensen 'scrobbers', dat zijn verplegers van pestlijders. Twee aangeklaagden belandden op de brandstapel. Twee werden vrijgelaten nadat ze de foltering zonder bekentenis hadden doorstaan.

In Nederland is een heks vaak een vrouw. Maar in Normandië-Bretagne is het merendeel, 80%, man. Rond Parijs is dat 50% en in het oosten van Frankrijk is het 20%.

Ligatuur: een heks kan je binden
Heksen zouden dieren, mensen of natuurverschijnselen als het ware vast kunnen binden zodat men in feite verlamd was:
een molen kon niet meer draaien
een leger niet over een grens heen komen
een vuur kan iets niet verbranden
een hond kan niet blaffen etc.
een paard of os liep een herberg [van een heks]
niet voorbij voor men er iets gedronken had.

Een fraai voorbeeld van dit bijgeloof vinden we in het verhaal over de toverheks te Oerle. Deze oude vrouw, ieder noemde haar een heks, woonde in een hut en hield daar kroeg. Er kwamen veel zware vrachtkarren langs. Maar wee de vreemde voerlieden, die het waagden voorbij te rijden, zonder daar iets te verteren! Dan zette zij haar gevaarlijke hond achter hen aan of werden de paarden betoverd en konden ze toch niet meer voort. De voerman was dan genoodzaakt om de hulp van de heks in te roepen en haar iets te betalen. "Bevreesd voor enig ongeval gingen dan ook weinig karlieden haar hut voorbij: sommige durfden er evenwel geen drank te gebruiken".

Voordelen voor anderen

Daarnaast probeerden plaatselijke bestuurders van de hekserij te profiteren door zich de bezittingen van de zogenaamde heksen toe te eigenen onder het mom van een gerechtvaardigde bestraffing. Het vermogen van de veroordeelden werd vaak geconfiskeerd. Hoewel dat meestal niet veel geweest zal zijn omdat ze arm waren. De belangrijkste eigendommen zullen stukjes land geweest zijn.

Zo liet in 1473 drost Godert van Rede ene Fenne Loedinges uit een buurtschap nabij Markelo, die vee had betoverd, vrij. Haar echtgenoot kocht haar dreigende verbranding af

met 25 goudgulden en 25 mud haver. Ook de Heren van Lierop en Mierlo lieten degenen die het betalen konden hun vervolging "componeren" ofwel afkopen. In Asten stond de plaatselijke kasteelheer toe dat beschuldigen borgtocht betaalden om vrijgelaten te worden. In het Belgische Rekem en Neerhalen blijken in 1610-1614 de beschuldigingen van hekserij zo slecht te vallen dat uiteindelijk "slechts" 2 van de 8 vrouwen die terechtstaan verbrand worden. Men ziet veel familieleden van de aangeklaagde vrouwen in het geweer komen. Uiteindelijk blijkt de aanklager naar elders te verdwijnen.

Een onverwachte groep die profiteerde, zijn de slachtoffers van toverij en bezetenheid door de duivel. De ongelukkigen dwongen volgens Jan Wier medelijden en bewondering af. Een bezetene die op weg was naar een bedevaartsoord kon om aalmoezen bedelen en op een flinke opbrengst rekenen.

Herkenning van heksen

Het afscheiden of uitspugen van vreemde voorwerpen werd als bewijs van hekserij gezien. Johannes Wier had dit verschijnsel al een duivelse begoocheling genoemd. De duivel verblindt de omstaanders en stopt dan snel vreemde voorwerpen in iemands mond, anus of vagina, of in de uitwerpselen. Hij wist uit zijn onderzoek dat zij niet in de maag zijn geweest.

In 1613 goochelt de dochter van Trijntje van Sittard bij andere kinderen op straat. Ze spuugt geld, garen, lint, spelden, naalden, spijkers, stenen, koper en roestig ijzer uit. De andere kinderen roepen hun ouders. Het meisje wordt gevangen gezet en uiteindelijk wordt haar moeder als heks verbrand.

Onze illustere Hendrik Ouwering heeft een 17^e eeuwse [mogelijk Deurnese] tekst gevonden. Ze geeft weer hoe men heksen kon herkennen.

Sinnighe heeft het aangevuld.

„Over toverij”

1. Als men een vrouw verdenkt van Toverij, moet ge uw voeten dwars zetten in haar voetstappen en als ze dan omkijkt dan is zij een hexe. Op veel plaatsen was dit een algemeen bekend gebruik.
2. Maak met uw tenen een kruisteken op de grond. De verdachte vrouw zal dit teken vermijden en er niet overheen stappen.
3. Leg twee strootjes gekruist op de grond of onder de mat bij de deur.
4. Als een priester in de mis “Dominus Vobiscum” zegt, zullen de heksen die in de kerk zitten een bijenkorf op hun hoofd hebben.
5. Als een heks u of uw kinderen aanraakt, moet ge zeggen: God zal het U lonen, daarmee breek je de toverkracht. Of raak het lichaam zelf hierna op een hogere plek aan.
6. Soms hebben heksen thuis een speelpop, waarin zij spelden steken. Mensen die zij haten krijgen dan pijn op de plek waar de naald zit
7. Heksen kunnen zich met hulp van de duivel veranderen in een zwarte Kat. En verder ook in hazen, padden, ratten en mollen.
8. Als kinderen op straat een appel of een peer vinden, mogen ze die niet opeten, zonder vooraf te zeggen „in de name Gods”, en daarbij het kruisteken te maken. Vaak zijn die vruchten door heksen neergelegd om kinderen in hun macht te krijgen”.
9. Leg voor de openingen van schuren en stallen een gewijde palm. Zo kan geen heks uw stallen insluipen en uw vee met een kwade hand aanraken.
10. Leg in uw varkenskot een essen houten kruisje op de vloer.

11. Leg onder de dorpel van uw deur een kruis, of het Sint Jans Evangelie of een zogenaamde kruisduit (munt met een kruis) om het kwaad verre te houden of een kruis sleutel.

Kruisduiten,

muntten met een kruis er op

Een heks kan men vasthouden in de kerk... . . .

= door een stuk van de galg of hout waaraan iemand zich had opgehangen, onder de drempel van de kerk te leggen.

= door als men op zondag naar de kerk gaat wagenolie of varkensvet onder de laarzen te smeren.

= door het misboek open te laten liggen.

Een misdienaar uit Geldrop had vergeten het boek te sluiten zodat de heks in de kerk moest blijven zitten. De heks was razend en nam wraak door de jongen in zijn huis een aantal malen met de haren tegen de zoldering op te trekken.

Heksen kan men zichtbaar maken

= door de urine van een ziekgemaakte lijder te koken

= en ook door in een pot spelden en naalden te koken.

Het kan ook heel eenvoudig zijn om een heks te

herkennen:

„Aanklacht tegen Anneken Thijs, huisvrouw van Willem Peeters.

Alle heren die met de gevangene te maken hebben gehad, vinden dat zij ook het gezicht van een heks heeft. Met al haar manieren lijkt zij op een echte en oprechte tovenares”. [Mierlo 1595]

De heksensabbath

Een heksensabbat is een vergadering der heksen onder leiding van de Duivel. Daar mag Gods naam niet genoemd worden en ook de naam van zout niet.

Zeer bekend is de Blocksberg in de Harz als vergaderplaats voor de heksen; bij ons staat de Mokerheide daarom bekend; vandaar kennen we nog de verwensing: "loop naar de Mokerhei". Verder worden in Nederland genoemd de Hommelheide bij Susteren en de Haar bij Bunschoten.

De heksenvergadering vond 's nachts tussen twaalf en één plaats. De heks reed daarheen op een bezemsteel, een spinnewiel, een bok of een kalf. Soms bereden de heksen zwarte paarden [als donkere wolken] "laag over de heide". Op zee voeren ze in een eierschaal of schelp. De vergadering zou betsaan uit 13 heksen. "De duivels voerden hen ten dans: in het Oude Goor, te Mierlo te Marsel, bij de molen van Lierop, bij het Cromven te Asten of in het huis van de pastoor te Helmond". Verder werd in een wijnkelder gedanst op mooie muziek zonder dat er gezongen werd. Ook werd op de harp of 'vedel' gespeeld. Floret de speelman was gekleed in een zwarte avondrok. Na de dans werd er door allen gegeten maar toen men later thuis kwam was men weer even hongerig. Na deze maaltijd pleegde men massaal overspel. [Mierlo Lierop 1595]

Noem niemand heks

Wanneer iemand het in z'n hoofd krijgt een ander als heks aan te klagen, dan staat die ander er slecht voor. Als eenmaal een beschuldiging is uitgesproken blijft er ondanks ontkenning en bewijzen van het tegendeel vaak wat van hangen.

Zo werd in Deurne in 1626 Maria Meulendijks ziek nadat ze een drankje had gedronken dat ze gekregen had van huisvrouw Jen. Maria sterft korte tijd later. Door de familie van Maria worden Jen met haar dochter er van beschuldigd dat ze mensen betoveren omdat ze met de "zwarte kunsten besmet waren". Jen en haar familie pikken dit niet en spannen meteen een proces aan.

Hierbij moet opgemerkt worden dat in 1595 in het nabij gelegen Asten meerdere vrouwen valselijk ervan beschuldigd waren heks te zijn. Ze waren zwaar gefolterd door de beul. En in 1613 waren nog 40 heksen in de streek van Roermond verbrand. Dit had in onze streek tot grote beroering geleid. De naam 'heksentoren' voor een bouwsel bij het Astense kasteel stamt nog uit die tijd. De

schrik voor willekeurige beschuldigingen zat er dus diep in.

En dus mag in Deurne in 1635 huisvrouw Willemken Leenders op straffe van een boete van 20 gulden niet meer rondbazuinen dat weduwe Christina Rutten een tovenaars was. Ook niet dat Christina beesten had laten sterven door haar hand erop te leggen.

In 1685 wordt de Eindhovense schoenlapper Tijs Paulussen veroordeeld tot een voorwaardelijke gevangenisstraf. Hij had weduwe Anneken Bernarts en haar dochter Margriet uitgescholden voor heks, tovenaars en oude duivel.

Wie werden er aangeklaagd als heks?

= wie een heks in de familie had

Als een vrouw als heks was verbrand betekende dit een ernstige toekomstige bedreiging voor alle familieleden. Zo wordt in [Amersfoort/Utrecht] 1595 Dirckz Volckerts verbrand maar zijn vrouw en schoonmoeder waren hem enkele jaren daarvoor voorgegaan, zijn dochter volgt hem in de dood. Een heks in je familie betekende al snel ook een verdenking van hekserij voor jou.

Een bijkomend nadeel was de opvatting dat een heks niet kon sterven, zolang ze geen erfgename van haar zwarte kunst had gevonden. Men zocht dus altijd naar een opvolgster! Een andere mening was dat hekserij vererfde van moeder op dochter en dat zo'n moeder vaak een toverboek had.

In 1615 spant Mercken Paeters een proces aan tegen Steven de Muerer. Hij zou met haar trouwen maar heeft het huwelijk niet door laten gaan. Steven had gehoord dat Mercken van een heksenfamilie was. Hij wilde niet in een tovenaarsgeslacht trouwen.

Uit 1625 dateert een proces dat bewijst hoe beducht men was om tot een tovenaarsgeslacht te worden gerekend. Vijf mannen klagen een vrouw aan, die één van hen van verwantschap met een heks had beticht.

Nog in de 19e eeuw was in de Drentse dorpen het geloof levend, dat er heksenfamilies bestonden. De vrouwen uit zulke familie zullen hier hun leven lang van te lijden gehad hebben. "Een meisje waarvan men meende dat ze tot het heksenfolk behoorde, werd op een spinmaal nooit door een jongen gevraagd. Niemand durfde iets met zo'n "katte" te doen hebben".

Veel geluk heeft in 1611 Itgen Heudders uit Heythuizen. Bij de Roermondse Kraanpoort raakte zij in een menigte kinderen de schouder van een jongen aan. Deze kreeg een opgezwollen gezicht en uitslag over het hele lichaam. Ze werd opgepakt en de schout beval haar de betovering te doen wijken. Zij weigerde en werd naar de kerker gebracht. Pas na inlichtingen van het gerecht van Heythuizen werd ze vrijgelaten omdat ze daar zo goed bekend stond.

= wie een heks als buurvrouw had
Grietgen heeft vijf jaar gewoond naast Geertgen Damen die als heks verbrand is. [Amersfoort 1591] wie vlucht uit angst voor beschuldiging
We zien herhaaldelijk dat als vrouwen voor heks uitgemaakt worden of hun familieleden op de brandstapel zien eindigen, dat ze naar een andere stad vluchten.

= wie beschuldigd wordt uit haat en nijd
Een voorbeeld van een dodelijke beschuldiging, voortkomend uit haat en nijd komen we tegen in Roermond [1613]. Ene Trijn Budels zeg tegen vrouw Moelen: 'De duivel heeft bij jou het kruis uit je voorhoofd genomen en er een pad in gezet. [Ze zegt in feite 'het kruis dat op je hoofd gezalfd is met heilig Chrisma bij je doopsel en vormsel, ben je kwijt. Je bent nu dus een ongelovige').

Moelens' eigen knecht beweert ook dat Moelen een paddenpoel in haar voorhoofd heeft.

Herhaaldelijk wordt opgemerkt dat hekserij voortkomt uit jaloezie en afgunst bij de aanklagers. Ook vrouwen die gefolterd worden noemen de naam van iemand waar ze jaloers op zijn: op 18 juni 1595 worden de heksen Lisbeta Bernardi en Henrica verbrand. Zij waren minstens 50 jaar oud. Lisbeta had vier andere vrouwen van hekserij beschuldigd, van wie één al gefolterd was. Maar op weg naar de terechtstelling verklaarde Lisbeta dat zij de vrouwen uit afgunst beschuldigd had. Zij werden vrijgelaten. [Utrecht]

De duivel haalt het zalfkruis van geboorte en vormsel weg voor een paddenteken

= alleenstaande arme vrouwen
In Amersfoort valt op dat daar alleenstaande, vaak arme, vrouwen en hun dochters het meest verdacht gevonden worden. Hetzelfde geldt voor familieleden van verbrande heksen. Zo wordt in 1591 een heksenproces gevoerd tegen een grootmoeder, haar dochter en kleindochter van 15 jaar. [Utrecht] En in 1595 worden hier weer een moeder en dochter aangeklaagd. De echtgenoot is invalide. Het zijn vaak arme mensen die met moeite aan de kost komen. De bestrijder van het heksen geloof dokter Jan Wier meent dat het merendeel van de heksen demente vrouwen betrof. De Zierikzeese arts Lemnius schrijft [1561] dat ook: "vooral droefgeestige en oude hysterische vrouwtjes worden door de duivel als geschikte werktuigen uitgekozen". Verder werden prostituees, arme alleenstaande vrouwen en vroedvrouwen door de man in de straat al snel tot heks bestempeld. In Mierlo werd een terechtgestelde vrouw zelfs een 'arm straatvarken' genoemd.
marginale figuren
Het waren dus vooral marginale figuren die gevaar liepen in een heksenproces betrokken te worden. Het aantal 'marginalen' was in de laatste decennia van de 16e eeuw zeer groot geworden. Daarmee de nam de behoefte toe van de leidende groepen om hen in het gareel te krijgen. Loslopende, bedelende en straatschennende kinderen waren al decennia voor de burgers een grote zorg. In een dergelijk klimaat neemt de gevoeligheid voor veronderstelde onheilbrengers toe.

= vrouwen die ongunstig bekend staan of ruzie maken

Anneke Thijs wordt door een buurman beschuldigd van diefstal. "Er was ruzie geweest om een hemd dat Anneke gestolen had en welk toebehoorde aan zijn jongste dochtertje Hendricxken". [Lierop 1595]

In 1610 klaagt Thijs Sloettens ene Heylke aan. Die

heeft in het openbaar gezegd dat Thijs' vrouw een heks en een 'gemene hoer' is'. [Roermond]

In 1522 wordt Trijn van der Moelen als heks veroordeeld. Ze vroeg een man of ze op zijn paard mocht zitten. Toen hij dat weigerde, wierp zij een kluit aarde "uit aller duivels naam" voor het paard. Het paard struikelde en viel. Dit voorval leidde tot haar einde. [Roermond]

= vrouwen die men ervan verdenkt kinderen af te drijven

In 1659 klaagt een man een vrouw aan, die zijn echtgenote Lisbeth op straat zou hebben nageroepen dat ze een kruid had om zwangerschap te voorkomen. Daarom was zij een hoer oftewel een heks.

= een beroep als kruidenvrouw en vroedvrouw
Hoe ongeremd de beschuldigingen werden, zien we in Roermond in 1613. Vroedvrouwen mochten bij hun werk 'generlei toverij of wiggelarij'

gebruiken. Vroedvrouwen werden evenwel al in de 17^e eeuw beschuldigd van het doden van ongedoopte kinderen. Nabij Stralen woonde vroedvrouw Entjen Gillis. Zij wordt van de ene dag op de andere tot 'prinsesse der toveressen' bestempeld. Ze bekent het hoofd van de heksen te zijn. En dat ze al 33 jaar hekserij beoefent. Bij 40 zwangere vrouwen had ze het kind dood getoverd en daarnaast had ze nog eens 150 pasgeboren kindertjes gedood, die zij had geholpen met bevallen. Zij toverde vrouwen ziek, die na jaren in

grote ellende ("een stenen hart zou er nog medelijden mee gekregen hebben") dit met de dood moesten bezuren. Zij had haar eigen man en kinderen door hekserij gedood. Zij gaf aan kraamvrouwen drank met duivels gif. De dorpsraad heeft haar zonder enige genade veroordeeld om levend aan een paal verbrand te worden. Tezelfdertijd worden 64 andere 'toveressen' uit de omgeving verbrand. Het idee dat kruidenvrouwtjes of vroedvrouwen vaker heks zouden zijn, is nog eens benadrukt door sprookjesverzamelaar Jacob Grimm. kinderen zeggen of doen vreemde dingen

In Utrecht zegt in 1595 het 8-jarig zoontje van Volckert allerlei zaken over toverij. Daarna zegt een 13-jarige zoon dat hij met zijn vader en broer aan een kattendans heeft meegedaan en dat ze zich in bloeddorstige wolven hebben veranderd. Volckert sterft op de brandstapel evenals een dochter.

In 1613 speelt de 12-jarige dochter van Trijntje van Sittard met kinderen. Ze goochelt wat. Ze spuugt geld, garen, lint, spelden, naalden, spijkers, stenen, koper en roestig ijzer uit. De kinderen roepen hun ouders om dit wonder te zien. Onder hen is een magistraat die het meisje gevangenneemt en verhoort. Trijntje wordt opgepakt als heks.

Tijdens een burenruzie over 'putgeld' beschuldigt in 1660 een oudere vrouw een jongere. Die zou gezegd hebben dat zij alle koeien kon doden. De jonge vrouw verdedigt zich door te zeggen dat zij twaalf jaar geleden, toen zij een kind van tien was, zoiets heeft gezegd: 'Zo doen kinderen, als ze veel praten zonder te weten wat het betekent dat zij zeggen.' [Roermond]

maak geen grappen over heksen

Tegenwoordig kunnen we grapjes maken over heksen maar dat was in de 17^e eeuw beslist niet het geval. De volgende grapjes hadden zeker niet door de beugel gekund:
"mijn schoonmoeder heeft een ongeluk gehad: ze is met haar bezemsteel tegen de kerktoren aangebots".
of

"waarom gebruikt een heks een bezemsteel?"
"een stofzuiger is te zwaar".

Slechtere leefomstandigheden

Duidelijk wordt ook dat slechtere leefomstandigheden samengaan met een toename in heksenvervolgning

= hongerige wolven

In Amersfoort schrijft men na vele misoogsten in 1592: 'In de huidige tijd zijn er in dit land zeer veel wolven. Men kan niet veilig het land op gaan.' Prompt wordt in Utrecht in 1595 een man

die zich zou veranderen in een wolf als heks verbrand.

= rondzwervende legers

In 1581 is er een heksenproces in Roermond. Ondertussen teisteren de Staatse en Spaanse huurtroepen het Maasgebied.

= mislukte oogsten en dus hongersnood
Na mislukte oogsten, besmettelijke ziekten onder het vee, zoals de runderpest, en geboortes van "mismaakte" kinderen in Gelre en Gulick dacht

men dat dit een straf van God was voor de "toverijen" in deze streek. Bijgevolg werden van 24 tot 30 September 1613 64 heksen uit Roermond en omgeving veroordeeld tot de brandstapel. In 1586 wordt de schatrijke burgemeester van Trier, Flade, na allerlei plagen zoals pest, misoogst, rupsenplaag en strenge winter aangeklaagd en verbrand wegens hekserij.

Heksen zijn lichtgewichten

In "De Heksenhamer" werden typische lichamelijke kenmerken beschreven.

Om te beginnen woog een heks de helft lichter dan een gewoon mens. Dit, zo hadden de Dominikanen verzonnen, was te danken aan het sluiten van een verbond met de duivel. Andere geleerden beweerden dat 'Moeder aarde zo'n hekel aan heksen heeft dat ze die van zich afstoot'.

Om te zien of iemand een normaal gewicht had kon men hem gewoon op een weegschaal wegen. Soms werden die weegschalen echter door bedriegers

vastgezet; men stelde dan vast dat de vrouw niets woog en dus kon vliegen.

De Heksenwaag te Oudewater was voor velen een uitkomst want de vrouwen werden van de beschuldiging vrijgesproken als hun lichaamsgewicht in overeenstemming was met het uiterlijk. Omdat de heks door haar band met de geestenwereld lichter was dan normaal moest zij in haar hemd op de weegschaal geplaatst worden. De vroedvrouw onderzocht haar tevoren op verborgen gewichten

op intieme plekjes. Uit 1727 stamt het laatste getuigschrift dat te Oudewater is afgegeven.

De kosten van het wegen te Oudewater waren:

Aan ieder der 2 schepenen 18 stuivers Hollands

f 1-16-.

Aan de secretaris

f 2-18-.

Aan de gerechtsbode, waagmeester en de

vroedvrouw, ieder 12 st. f 1-16-.

Voor 't gebruik der waag .. f 0-10-.

Te zamen f 6-10-

Oudewater dankt haar privilege aan een voorval te Polsbroek in 1545. De waagmeester van Polsbroek vond, in aanwezigheid van keizer Karel V, dat een

vrouw vijf pond woog. Daarop nam de keizer de vrouw mee naar Oudewater. Hij zag bevestigd dat er met de gewichten geknoeid was. Oudewater kreeg hierop een privilege van de keizer en mocht officieel certificaten uitschrijven dat iemand onschuldig was aan hekserij. Honderden zijn er de eeuwen daarna op afgekomen.

De waterproef

Zodra iemand van hekserij beschuldigd werd, kon hij of zij zich beroepen op proeven van allerlei aard. De meest gebruikelijke was de zogenaamde waterproef. Hierbij was de vrouw of man alléén in een hemd gekleed om bedrog uit te sluiten. De duimen van de verdachte werden kruislings over elkaar aan de grote tenen gebonden waarna de persoon in kwestie voorover in het water werd gerold. Alle dikke mensen gingen, zoals te verwachten, meteen met hun stevige buik omhoog, op de rug drijven. Wie zonk werd opgehaald en terstond vrijgelaten en zelfs schadeloos gesteld. Zonk de aangeklaagde dan was deze onschuldig, bleef de persoon echter drijven, dan stond onomstotelijk vast dat de verdachte schuldig was.

In het Duitse Osnabrueck roeide de beul met de "heks" in een bootje de rivier op. Daar werd de verdachte vrouw drie keer in het water geworpen.

De beul had ze daarbij aan een touw vast. Zonk ze en kon ze wat zand of steen van de bodem

grabbelen dan had ze geluk. Als de vrouw bleef drijven, dan betekende dit "godsoordeel" dat het water haar lichaam afstootte. En als zoiets zuivers als stromend rivierwater, water dat ook voor het doopsel gebruikt werd, een lichaam afstootte dan stond vast dat je een heks was.

Met onze huidige kennis weten we dat deze manier van doen op volstrekt onjuiste beweringen berust. Twee factoren bepalen of je zult zinken of blijven

drijven: wie dik is heeft relatief veel lichtgewicht vet ten opzichte van zijn zware botten. Als een wat dikkere oudere vrouw in het water werd geworpen had ze veel kans om te blijven drijven.

Daar kon nog bijkomen dat als de darmen van deze vrouw nogal winderig waren, ze een extra bijdrage om te drijven had. Daarbij was het een kenmerk van de duivel om met vieze stank en winden de lucht te verpesten. Winderigheid zal dus niet vóór een slachtoffer gepleit hebben.

Een derde factor lag bij de beul. Een touw om het middel diende om eventuele verdrinking te voorkomen. Maar veel "heksten" beweerden dat de

beul ze optrok nog voor ze de bodem hadden kunnen raken.

Een andere kritische noot werd gekraakt in 1586. Een predikant merkte heel venijnig op wat men vond van het gebruik van zout water zoals dat van de Dode Zee. Hier zou iedereen tot heks verklaard kunnen worden.

In Brabant werd de waterproef in 1595 verboden.

Toch onderwierp de heer van Mierlo, van Grevenbroeck opnieuw een vrouw aan deze test. Hiermee toonde hij als heer zijn onafhankelijkheid jegens de Raad van Brabant. De vrouw, Lucia Franssens, werd enkele weken gevangen gezet wegens toverij maar vrijgelaten na betaling van een borg.

Vijf Leidse hoogleraren waaronder de zwaargewichten Heurnis, Bontius en Pauw geven in 1594 een verklaring uit. Daarin stellen ze dat vooral dikke vrouwen met een uitpuilende buik, die vroeger zwanger waren geweest makkelijker zullen drijven dan magere vrouwen. Daarnaast zijn hun bolle buiken soms overvloedig met winden gevuld. Zodoende zullen ze al snel schuldig geacht worden bij een waterproef.

In Asten werden de waterproeven gehouden bij de Belgerense watermolen op de Astense Aa, deze lag links van de huidige weg Asten-Vlierden.

In Lierop onderging Anneke Thijs de waterproef in het wiel draankolk bij de Supdonkse watermolen. In Utrecht werden verdachten in de Oude Gracht aan de waterproef onderworpen. Ene Volckert blijkt 'soms te drijven, soms onder te gaan'. Als bij de 80-jarige Geertgen de waterproef wordt toegepast schrijft men dat zij blijft drijven 'als een gans'.

Tijdens een waterproef bij drie heksen in 1583 in het Duitse Lemgo gaat de zon schijnen terwijl het regent. We zeggen nu nog dat als de zon schijnt tijdens een regenbui dat de duivels dansen in de hel'!

Waterproef met heks vast aan een touw

Nog in 1823 had er te Deldenerbroek een waterproef plaats. Een vrouw, was van hekselij beschuldigd en bood zichzelf voor de proef aan. Het onderzoek had plaats in tegenwoordigheid van de Gereformeerde gemeente van Delden.

Een heks is gevoelloos

Een heks had meerdere kenmerken die op ongevoeligheid wezen. Zo probeerde men met een naald of het [volledig kaalgeschoren!] lichaam gevoelloze plekjes had. Daarbij zocht men naar plekjes die niet bloedden als men de verdachte met iets scherp stak. Als iemand geprikt werd en niets voelde en niet bloedde had hij een verbond met de duivel gesloten. Op zo'n plaats die gevoelloos was groeide vaak haar, een duivels kenmerk. Een voorkeursplek daarvoor was de linkerschouder.

Ook in Asten werd bij een verdachte vrouw, voor zij naar de martelkamer ging, het hoofd kaal geschoren. Dit werd gedaan om eventueel verborgen tekenen van de duivel niet over het

hoofd te zien. Tijdens een ondervraging werd soms zelfs alle lichaamshaar afgeschoren om te zoeken naar een duivelsmerk.

Wie met de duivel een verdrag wilde sluiten, moest hem vier haren geven als onderpand voor zijn ziel.

Makkelijk was het bij de aanwezigheid van vanoudsher als ongunstig geduide eigenschappen als rood haar, linkshandig zijn en moedervlekken.

Opvallend is de bewering dat de heksen geen van allen kunnen huilen. Het wordt een typisch kenmerk van heksen genoemd. Dit was op zich al

een bewijs van schuld. De duivel belette heksen te schreien “omdat tranen Gods’ toorn verzachtten”. Precies dit argument wordt ook tegen Judt van Dorren uit Mierlo [1595] gebruikt. Niemand: “ziet haar ooit eens huilen, of enige uiting van verdriet maken zoals vrouwen meestal doen”. Dat gedrag wordt bij deze krachtige vrouw die zich niet uit het lood laat slaan dus tegen haar gebruikt.

Soms ging men over op de zogenaamde “tranenproef”. Hierbij leest men een bijbelverhaal voor waarvan men meent dat iedereen er van zou moeten gaan huilen. Deze tranenproef zou vandaag de dag veel heksen opleveren.

De ogen van een heks zijn lelijk

Naarmate iemand ouder werd neemt de schoonheid van de ogen af. Wie jarenlang boven walmende vuren een potje kookt en door de irritatie van de rook alsmat in zijn ogen wrijft krijgt vanzelf lelijke rode verschrompelde oograndjes. Neem daarbij het gegeven dat met toenemende leeftijd de pupildoorsnede alsmat kleiner wordt dan weet je meteen waarom oude mensen meestal ‘katte-ogen’ hebben.

Dus oude vrouwtjes die rode oogjes met ontstoken randjes en felle kleine pupillen hebben waren natuurlijk al op voorhand verdacht. Voeg daarbij het geloof in de kracht van een boos

~~oog dan is onheil al snel nabij.~~
Dat leidt tot volkswijsheden als: “Heksen hebben vergroeide wenkbrauwen, druipogen en platvoeten.” en “Heksen kunnen iemand nooit recht in het gezicht kijken”.

Een kenmerk dat soms met hekserij in verband werd gebracht is het zogenoemde ‘boze oog’. Wie zo’n kwade blik had kon kwaad aanrichten door iemand of iets aan te kijken. Het is een oud geloof

dat uit het nabije oosten lijkt te zijn gekomen en wordt in onze hekserij weinig beschreven. Het is als beschuldiging genoemd tegen de als heks verbrande Mechteld ten Ham in ’s Heerenberg [1605].

De vuurproef

Zelfs in de Heksenhamer was de van de Germanen afkomstige vuurproef al niet toegestaan. We vinden er weinig over terug. De beschrijvingen lopen uiteen. De ene stelt dat wie géén brandwonden opliep een heks was. De andere zegt: “wie met blote voeten over gloeiende ploegscharen

kon lopen of gloeiende kolen kon dragen zonder gewond te raken, was onschuldig”.

De bezem

Een bezem was niet alleen bij uitstek het vervoermiddel van de heksen, hij had ook de kracht boze geesten af te weren. Die kracht kreeg hij als hij bij afwezigheid van de bewoners schuin tegen de muur werd gezet.

In Roermond moest een verdachte vrouw over een bezemsteel heen stappen, want dat zou een heks niet kunnen. Men vond dat het haar veel moeite kostte dus was ze verdacht.

Andere typische kenmerken van een heks

In de loop de eeuwen werden steeds meer “testen” bedacht die zouden wijzen op het heks-zijn. Zo werd “een afkeer van mannen” opgenomen in het rijtje. Verder het niet vieren van kerkelijke feestdagen of zich zichtbaar van kerken en kruisen afwenden. Evenmin was het gunstig als een vrouw een hekel had aan wassen en koken.

Een krans van veren

Een echt bewijs voor hekserij was de aanwezigheid van een krans van veren die men soms in de verenvulling van hoofdkussens vond. Als door woelen, zweten en slijtage de veren in de vorm van een soort krans terecht gekomen waren meende men dat die er door een heks in gestopt was. Vooral bij zieken zocht men naar kransen in een kussen. Vond men een halve krans dan had men geluk en was de zieke aan de dood ontsnapt. Had de verenkrans de vorm van een ring [een magisch symbool] dan was het overlijden heel nabij.

Menig weldenkend mens deed laatdunkend over deze kransen: “Allicht vindt men draadjes in de hoofdkussens; deze doen de veren ineen rollen, en ’t is geen wonder er een lapje of een strooitje bij te vinden. En al zal deze rommel amper lijken op een krans of een poppetje - de verbeelding zal daarvan kunnen maken wat bijgelovige mensen willen zien.”

Hoe ziet de duivel er uit

In Mierlo, 1595, was de duivel aan de vrouwen verschenen in de gedaante van een mooie jongeling of een man van middelbare leeftijd.

Soms was hij tevoren al gezien in de gedaante van een haas of hazewind. De ondervragers dwingen ook mededelingen over het uiterlijk van de duivel af. Bij voorkeur ziet de duivel er uit als een knappe jongeman die in het zwart of rood is gekleed. Hij draagt een hoed met daarop witte of zwarte veren of een pluim. Volgens menigeen heet hij Lucifer. Maar hij kon ook een andere fraaie naam dragen:

Barlebos, Belzebuth, Eenhoorn, Croeshaen en Reynau.

In het Hof van Gelder, 1587, vragen de rechters of men bij de kattendans ofwel heksensabbath de duivel in de gedaante van een bok heeft gezien. En jawel, de boze vijand toonde zich in een gedaante met bokkenpoten, staart, horens en vurige ogen. In Utrecht vertelt Hendrikje dat de duivel bij haar was gekomen in de gedaante van een mens maar in plaats van handen had hij klauwen. [1595] Mannen vertelden vaak dat de duivel was verschenen in de persoon van een schone jonge vrouw, bij de vrouwen verscheen hij in de vorm van een mooie jongeman.

Tot slot is er nog sprake van een zogenaamde broekenduiwel: die droeg een pofbroek!! [om zijn duivelse kenmerken te verhullen?]

Een heks kust de aars van de duivel
"Lech mich am Arsch"

Heks en erotiek

Omdat nagenoeg altijd vrouwen beschuldigd werden van contacten met de duivel en van hekserij moge duidelijk zijn dat er ook een seksuele component in het spel was. De meest

erotische plek van de duivel was zijn zitvlak, en daaraan zouden de ontuchtige vrouwen dan ook veel aandacht besteden. Op talrijke afbeeldingen uit de Middeleeuwen ziet men dat vrouwen

knielen, om de duivel onder z'n staart te zien en zijn aars te kussen. Deze aarskus zou samenhangen met de duivelseigenschap van het bezit van twee penissen. De uitdrukking "leck mich am arsch" verwijst dus duidelijk naar de duivel. Vrouwen die met de duivel gemeenschap hadden wisten allemaal te vertellen dat hij "coude cullen" ofwel koude ballen had. Overigens melden veel vrouwen dat seksuele gemeenschap met de duivel pijnlijk is.

De eerste aarskus zien we in 1233 beschreven in een bul van Gregorius IX. Tijdens nachtelijke rituelen liet de Satan zich in de vorm van een reusachtige zwarte kat onder de staart kussen. De paus verkreeg deze informatie van de fanatieke Duitse inquisiteur Konrad von Marburg.

In Mierlo beschrijft in 1595 de mannelijke beschuldigde, Claes Buesen, na foltering een duivelse 'boelin' in de gedaante van een vrouw. Zij heette Serpens, was fraai gekleed en had 'schone lange kleren aan'. De man bekende dat hij drie maal omgang met haar had gehad maar dat zij aanvoelde alsof zij twee ijzers onder haar buik had; ze was koud en had een kaal geslacht. Zij had hem geld gegeven maar later bleek dat dit in bladeren was veranderd.

Het vaststellen van hekserij of bezetenheid gaf

enkele figuren mogelijkheden tot seksuele activiteit. Zo vermeldt dokter Wier dat sommige priesters zich bij 'bezeten vrouwen' in bed praatten omdat die "24 uur per dag geestelijke bijstand vereisten". Verder vertelt hij dat dames die lesbisch waren, als "duivels" verkleed seks hadden met andere dames. Daarbij veinsden de dames soms dat alleen hun "eigen" heks hen kon genezen.

Wier had een aantal malen te doen met het optreden van bezetenheid van nonnen door duivels of heksen in kloosters. Hij had toen al een duidelijk beeld van de problemen. Hij meende dat die vooral optraden in de eerste jaren van het bestaan van de kloosters. Enerzijds benadrukten de zusters die bezeten waren hiermee dat ze felle en waardige tegenstandsters van de duivel waren.

Anderzijds kwam bij deze vaak jonge zusters [die nogal eens tegen hun wil door hun familie in een klooster waren ondergebracht] hun verborgen of onderdrukte seksualiteit en verliefdheid aan de oppervlakte.

Verder blijkt dat gevangen gezette vrouwen soms seksueel misbruikt werden door hun bewakers.

Alles wat iemand overkomt kan negatief dus geduid worden.

Als Ummel Heynen flauw valt of bewusteloos geraakt is meent een soldaat dat zij met “de duivel geboeleerd had”. [Roermond 1587]

Juridische kenmerken van hekserij

Men werd tot hekserij veroordeeld als voor een rechtbank bewezen werd dat:

- men God afgezworen had
- een verbond had gesloten met de duivel
- seksuele omgang had met de duivel
- toverde om schade aan te richten
- met andere heksen samenkwam in een sabbat of

heksenkring:
- door de lucht kon vliegen

De bewijzen voor de genoemde punten berustten meestal op door foltering afgedwongen bekentenissen. Mits men nadien zijn bekentenis niet herroepen had.

De foltering

Als een waterproef “bewees” dat iemand duivelse kenmerken had volgde een foltering. Bijna altijd ging een beklaagde dan door de knieën. Om maar niet gemarteld te worden vertelde een “heks” precies datgene wat de ondervrager horen wilde. De afgelegde verklaringen tonen in feite een inkijkje in de gedachten van de ondervragers. Het beeld wat wij zien komt overeen met wat de gemiddelde burger dacht over de duivel en hekserij. Omdat men ervan overtuigd was dat er meer mensen aan de hekserij deelnamen werden er altijd medeplichtigen genoemd. We zien dus heel precies beschrijvingen van de gang van zaken tijdens bijeenkomsten van heksen en duivel, beschrijvingen van de duivel, bereiding en inhoud van de zalfpot en de misdaden die men begaan heeft. Na deze [gefantaseerde] bekentenissen wilden de schepenen-rechters ook nog een ‘vrije’ bekentenis, zonder marteling want de rechtsgang eiste dat. Maar wee degene die zijn verklaringen introk. Die stond opnieuw folteringen te wachten! Maar zelden ontkende een verdachte dan de bekende feiten.

Hoewel voor een foltering vastlag hoelang die mocht duren en hoe die moest worden uitgevoerd hield men zich daar vaak niet aan. De

doodeenvoudige verklaring was dan dat men de misdaad zo ernstig vond dat ze buiten deze regels viel.

Een verdachte werd meestal opgesloten in het duister. Vaak kreeg ze geen eten en ook geen drinken. Een voorbeeld is het overlijden [20 oktober 1595] van weduwe Anna Chelen in de Astense heksentoren. Later blijkt dat hevige dorst een belangrijke oorzaak van haar overlijden is geweest. Ze had namelijk niets te drinken gehad in de gevangenis. Tegen een medegevangene had Anna gezegd: "dat zij wel iets wou hebben om haar eigen of iemand anders water op te vangen om dit te drinken tegen de dorst die ze leed."

Omdat juridisch gezien altijd een bekentenis nodig was deden ondervragers vaak valse beloften om de verdachte vrouwen kleine bekentenissen te laten doen. Maar hoe klein de bekentenis ook was: juridisch was het een bewijs en dan was daarmee het lot van de verdachte bezegeld.

De rechtsregels schreven voor hoe er gefolterd moest/mocht worden. Een regel was dat als een verdachte drie folteringen doorstaan had zonder bekentenis dat men ermee ophield. Elders vond men éénmaal folteren al genoeg. Maar in Asten

loste men het probleem van het maar een keer mogen folteren op door deze bezigheid gewoon even te “onderbreken”. Bijvoorbeeld als de verdachte flauwviel of als het etenstijd was. Stierf de verdachte door de foltering dan werd het vaak zelfmoord genoemd of kreeg de duivel de schuld van het overlijden. “Advocaat Cockius vertelde dat hij een vrouw gezien heeft, die de duivel tijdens het gerechtelijk onderzoek de nek gebroken had.”

Relatief vaak wordt vermeld dat een heks in de gevangenis stierf. De oorzaken waren een te zware marteling of zelfdoding.

“Een vrouw hing zich na drie waterproeven en foltering “met behulp van de duivel” in haar cel op. De volgende dag werd haar lijk in het openbaar verbrand. [Utrecht 1563]

In Schiedam heeft een heks zichzelf in de gevangenis met een doek van het leven beroofd. [1591]

In 1595 wordt in Utrecht het lichaam van Grietje Seghers, die de bijnaam Roode Kater had, verbrand. Zij was na de waterproef met een gebroken nek in de gevangenis aangetroffen. Iets

dergelijks was bij een andere heks in 1591 ook al gebeurd.

In een Utrechtse stadsrekening van 1526 blijkt dat men de barbier-chirurgijn opdracht gaf om bij een verdachte vrouw al haar lichaamshaar totaal af te scheren. Dat kostte 16 stuivers. Na de foltering met vuur moet hij vier grote gaten aan haar beide billen drie weken lang behandelen. In 1527 doet hij dezelfde werkzaamheden bij drie heksen.

Anneken Thijs had geleerd om naar de heksendans te vliegen met zelfgemaakte zalf van mensenvet dat men van 't kerkhof haalde. Deze zalf moest men smeren op de borst, onder de oksels, maar ook elders op het lichaam.

Heksenzalf en heksendrank

In eerste instantie moest volgens de gangbare ideeën een heks zichzelf met heksenzalf bestrijken. Dan kon ze daarna door de schoorsteen naar de heksenvergadering vliegen. Volgens anderen moest ze de zalf ook op een stok of bezemsteel smeren.

Door de schoorsteen het huis uit

*Lys Cuypers beheerde met Griet Meins de smeerpot gevuld met heksenzalf.
[Lierop 1595]*

Heksen moesten zoveel mogelijk ongebooren en pasgeboren kinderen doden of aan de duivel wijden. Van de kinderlijkjes moesten ze vermengd met uitwerpselen van heksen en giftige kruiden, een zalf bereiden.

Veel kennis over de bestanddelen van zogenaamde heksenzalven komt van de beroemde dokter Johannes Wier rond 1550. Hij beschreef het gebruik van bilzekruid, dolik, scheerling, rode en zwarte papaver, nachtschade en opium in de heksenzalven. Anderen noemen: selderiesap, monnikskap, kalmoes, vijfvingerblad, doornappel en dollekervel. Daarnaast werd vet gebruikt. Dit vet was volgens de beschuldigingen afkomstig van doodgeboren en ongedoopte of pasgeboren kinderen of afgeschept van heet water waarin vlees gekookt werd. Aan het heksenvet werden nog vleermuisbloed, hop, schraapsel van een kerkklok, de as van verbrande hosties en olie toegevoegd.

De vier belangrijkste heksenkruiden wat betreft de psychische effecten waren bilzenkruid, doornappel, alruin en wolfskers. Ze behoren tot de Nachtschade-familie.

De heksenzalf bestond volgens gegevens uit de folklore uit vet met sap van: bilzenkruid, doornappel, wolfskers, monnikskap, koningsvaren, ijzerhard, huislook, venushaar, zwarte nachtschade, wolfsmelk en hennep.

Allen die zich met heksenzalven insmeren en daarna flink wrijven krijgen een gloeiende huid, de zweetporiën gaan openstaan. Hierdoor en vooral ook door het smeren onder de oksel, waar de huid dun is, wordt de werking van de zalf sterker. Ze dringt dieper door en wordt beter opgenomen in het lichaam. Door de psychisch actieve stoffen in de heksenzalven kwam men in een vrolijke stemming. Velen dachten dat zij "begonnen te zwemmen als vissen en met de vleugels te slaan als ganzen" of dat ze door de lucht vlogen. Verder meende men lekker te eten, vioolspel te horen, te dansen en bij jonge knappe kerels te zijn die hen liefhadden. Maar vrouwen die aan hekserij doen zijn van nature geneigd alles te geloven wat ze niet bevatten kunnen.

De genoemde hallucinogene [waanvoorstelling opwekkende] planten wekken inderdaad de illusie van het vliegen op zoals door een onderzoeker in 1902 werd uitgetoet. Hij kreeg de wildste hallucinaties van waanzinnige dansen, wilde ritten en orgieën en sliep hierna 24 uur.

Voor hun magische handelingen gebruikten heksen tal van ingrediënten: olieën, zalven, poeders, potten met ongedierte, menselijke botten, toverkaarsen, wassen beeldjes met naalden doorstoken, ontvreemde hosties, kristallen spiegels, brieven van verbintenis met de duivel, alruinwortels, toverboeken en bezweringsformules. Heijlke uit Maarheeze vertelde [na marteling] in

1595 hoe ze met haar moeder toverzalf maakte van naalden, spelden, zwart duivelskruid en in stukjes gesneden maag van een koe.

Nuttig gebruik van heksen

Heksen waren niet zonder meer negatieve elementen in de samenleving. Er was ook een zekere behoefte aan hun aanwezigheid. Zij waren bijvoorbeeld de aangewezen 'deskundigen' in alle moeilijkheden en vraagstukken die met het geslachtsleven samenhangen. Onder andere brouwen ze liefdesdranken. Met name in Italië waren heksen in het algemeen meer bezig met liefdestoverij, waar veel vraag naar was, dan het veroorzaken van ziekte.

Vermeldenswaard is verder de poging van de koning der Zweden, overigens zonder succes, in 1564 om met de hulp van 4 heksen de oorlog tegen de Denen te winnen.

Verdediging tegen heksen

Gebruik van planten

Meerdere planten achtte men geschikt om heksen op afstand te houden. We noemen kamille en addertong [een varen die ook wel "lans van Christus" wordt genoemd]. Addertong was geschikt "om aan alle Toveraers en Hexen hun macht te benemen en zichzelf tegen alle gevaar te beschermen."

Burgers behingen om heksen tegen te houden hun huizen verder met huislook, koningsvaren en vlier. In Andersen's sprookje „Vliermoedertje" is sprake van een goede fee die in de vlierstruik woont. Deze

fee is voortgekomen uit de germaanse godin Freya, waaraan de vrijdag is toegewijd. Ze leeft als Vrouw Holle in de sprookjes van Moeder de Gans voort. Deze weldoende fee moest met eerbied bejegend worden. Men mocht een vlierstruik niet omhakken of verbranden.

Verschillende magische gebruiken hangen met de vlier samen. Een wichelroede van vlier kan onderaardse bronnen aanwijzen.

In de plantlore wordt de vlier tot de weldoende planten gerekend. Vanwege haar antidiuvels werkende kracht werd ze bewust in hof en erf geplant. De vlier beschermt huis en bewoners tegen heksen, betovering, bliksem enz.. Uit bladeren, schors en bessen kunnen heilzame middelen worden gemaakt.

Men was er in de Middeleeuwen van overtuigd dat dille heksen, boze geesten en slechte tovenaars op een afstand kon houden. In het volksgeloof is het een geluksplant. In Duitsland deed een bruid dille en zout in haar schoen en in haar tasje. In Vlaanderen droeg ze een takje dille op haar jurk. Jonge bruidjes prevelden de magische spreuk: "mosterd en dille, mijn man doet wat ik wille".

Boeren beschermden jonge kalfjes tegen kwade betovering door ze met zout en dille te bestrooien.

Toen een heks in een tuin kwam om zwarte magie te bedrijven stond daar dille. De heks vluchtte onder het roepen van: "Dillen und Dust, dat heb eck nich erwusst".

Dille helpt overigens ook tegen overtollige darmgassen. Wat dit betreft heeft het typisch een antidiuvelse werking want een opvallend kenmerk van de duivel is dat hij stinkt en vieze winden laat.

Het plantje "blauwe knoop" zou vanwege het tegenhouden van hekserij de bijnaam "afweerkruid" gekregen hebben. De duivel zou vanwege deze geneeskrachtige werking woedend een stuk van de wortel hebben afbeten. Daarom heeft haar wortelstok nog steeds een afwijkende vorm.

Het kruid lavas ofwel lubbestok [ookwel manskracht of lobbestruyk], *levisticum officinalis*, weert ook heksen af.

Als afweer tegen heksen en tovenaars helpt heilige rogge:

men moet dan een oneven aantal roggekorrels of duiveldrek [asa foetida] onder de drempel leggen. Rogge helpt ook als de melk behekst is.

Blinkende voorwerpen

Ook blinkende voorwerpen zouden heksafwerende kracht hebben. Want heksen, zo werd gedacht, zijn bang voor hun eigen spiegelbeeld zeker als het is vervormd. Hierdoor ontstond het gebruik van de zogenaamde heksenballen. Deze spiegelende ballen met een doorsnede van 25 centimeter hing men in de schouw van de haard. Heksen konden nu niet meer via de enige opening, de schoorsteen, een huis binnen vliegen.

Deze ballen kennen we vanaf de 16^e eeuw omdat

toen pas de Venetiaanse glasblazers de kunst om een holle glasbol te blazen onder de knie gekregen hadden. De glasbol werd aan de binnenkant voorzien van een spiegelende laag. Via de handelsroutes kwamen de bollen naar Nederland. Al spoedig kregen ze de naam heksenbal.

Zout

Omdat heksen, geesten en demonen niet tegen zout zouden kunnen, gebruikten de mensen zout als bescherming. Men strooide voor deuren een kring

van zout alsook op andere plaatsen waar men in huis kon komen zoals de schouw en ramen.

Boerinnen strooiden zout tegen heksen, boze geesten, spoken en de duivel zelf voor de deur of onder de deurmat.

Zout werd als heilig beschouwd en men dacht dat men boze geesten en heksen in een kring van zout gevangen kon houden. Als de boze geest er toch probeerden uit te komen zou die zich zwaar verbranden.

Het is niet zo vreemd dat zout gebruikt wordt om verderfelijke personen af te grenzen van gezonde mensen. In de middeleeuwen was voor de conservering van voedsel bijna geen ander middel aanwezig dan het gebruik van zout.

Als iemand onverwacht overleed na een hartstilstand met stuip trekkingen, werd de plaats des onheils gezuiverd door in alle hoeken zout te strooien.

Zoals gemeld wreef men een pasgeboren kalf in met zout.

In de bijbel is zout het symbool voor zuiverheid en verbondenheid met God en ook bij een doopsel wordt daarom wat zout op de tong gewreven. De

duivel was dus een vijand van het zout, wat de nodige consequenties had voor het zoutverbruik. Als een vrouw ervan werd verdacht een heks te zijn en bij huiszoeking geen zout in huis had, dan werd daarin een bewijs gezien dat zij de brandstapel verdiende.

Heks komt binnen door opening

Elke opening van een huis moest beschermd worden.

“Leg voor de openingen van schuren en stallen een gewijde palm. Zo kan geen heks uw stallen insluipen en uw vee met een kwade hand aanraken”.

Zoals gezegd hing men heksenballen, feitelijk supergrote kerstballen, in de schouw van de haard. Dan konden heksen niet via de enige permanente

opening, de schoorsteen, het huis binnen komen.

*Afweerkruis boven een raam
Een kruis houdt de duivel
van melk en zuivel*

In het Deurne van de twintiger jaren van de 20^e eeuw zijn nog enkele uitingen van dit bijgeloof bekend. Mensen sanderde met witte kalk een pijp en boog of een kruis boven keldergaten of ramen “om de boze geesten buiten te houden of te verdrijven”.

Deze magische symbolen bij de ingangen van het huis verhinderden dat een heks een huis binnendrong. Maar ook probeerde men op die manier het bederven van de melk door deze booswichten te voorkomen.

Ringen

Cirkels en hiervan afgeleid de ringen rond vingers of in oren hebben vanouds magische krachten. De ogen van iemand die door een trouwring keek konden niet bedrogen worden. Wie door een trouwring in de kerk rondtuurde zag dat heksen met de rug naar het altaar stonden. Ringen werden ook gebruikt bij het genezen van ziektes. Toen Jeanne d'Arc als heks berecht werd, moest ze de ringen die ze droeg, laten onderzoeken. Jeanne zei dat ze nooit iemand hiermee had genezen.

De bestrijder van het geloof in hekserij, dokter Wier, liet de tovenaarsdoocus de Ressa uit de stad Arnhem zetten en zijn toverring stuk slaan. In Schinveld droegen sommige mannen vroeger een ooring om oogziekten weg te houden. Want wie een ring draagt door neus of oor belet boze geesten door deze openingen het lichaam binnen te dringen.

Een zilveren ring is een extra sterk afweermiddel omdat zilver niet behekst kan worden.

Bescherming tegen heksen

Daarnaast kon men zich beschermen met religieuze handelingen als biechten, bidden, wijwater sprenkelen en duiveluitdrijven.

Een heks had ook geen macht over iemand die haar iets gaf met de woorden 'om Gods wil'.

Soms bleef er niets anders over dan te verhuizen als men een heks wilde ontlopen.

In de zeventiende eeuw vulde men een bruine aarden kruik met urine en verroeste spijkers. Die kruik moest men enkele maanden ingraven in de kelder en daarna op de kachel zetten. De geur die dan verspreid werd was krachtig genoeg om heksen te verdrijven.

Soms werd een afweerteken zoals de vijfpuntige ster, het pentagram, op een kindewiegje aangebracht om een kind te beschermen.

Heks en kat

In veel gerechtelijke stukken wordt aan de verdachten gevraagd of ze deelgenomen hebben aan kattendansen. Men dacht in de middeleeuwen dat duivels en heksen de gedaante van een kat konden aannemen. Een heks werd altijd afgebeeld met een zwarte kat en tijdens de heksenvervolging moesten ook de katten er vaak aan geloven. Gefolterde heksen geven het kattenverhaal altijd toe: zo verklaart de 17-jarige Hendrikje in Utrecht in 1595 dat zij: "in de gedaante van een wolf, kat of ander dier aan de dansen heeft meegedaan die de duivel heeft uitgevonden om God te beledigen". In 1591 vraagt men in Roermond over de 'kattendans': "of de heksen zich daarbij konden omtoveren tot katten, honden, hazen of wolven. Of tijdens die dans de heksenvrijers, de heksenboelen, in de gedaante van katers zijn verschenen. Of die

katers de katten hebben besprongen en ermee gepaard .

Heksen brengt men dus altijd in verband met katten. Talloos zijn de verhalen dat een heks zich veranderde in allerlei dieren maar het meest een zwarte kat. Vaak werd in de folklore een groep zwarte katten aangezien voor een stel heksen die bij elkaar waren gekomen met kwade bedoelingen. De heksen vergaderden in de gedaante van katten.

Als een heks die tijdelijk kat was, gewond raakte, dan lag op hetzelfde ogenblik die vrouw gewond in haar bed.

In het Hof van Gelder, 1587, vragen de rechters: "of men bij de kattendans ofwel hekstensabbath de duivel in de gedaante van een bok heeft gezien. Hebben de heksen na afloop meegedaan aan het verbranden van deze bok en uit zijn as tovermiddelen bereid".

In 1660 wordt weduwe Geertjen Bode als heks aangeklaagd door Frenskens Mareschall. Veertien geleden was bij Frenskens 's nachts een kat in bed gekropen. Die had haar op allerlei delen van het lichaam gekust. Zij toonde de schepenen een nachthemd dat was opengekrabd. En een dag geleden was een mooie kat met zwarte strepen bij haar binnengeslopen, die haar rok en benen streefde.

*Een vrouw wordt bedreigd
door de 7 doodzonden*

Zij vreesde dat dit een heks was en had met een bijl naar de kat geslagen en de voorpoten getroffen. Daar was bloed uitgekomen. Na die slag veranderde de kat in een mens, die leek op Geertjen. Geertjen werd prompt op het stadhuis onderzocht door 'de Schepenen en doctor van Winde'. Die konden geen schrammetje vinden. De dag daarna heeft de arts haar nogmaals onderzocht en weer niets gevonden. Sindsdien werd Geertjen

toch door velen gemeded. Ook haar zoon, haar neef en hun familie werden geschandaliseerd en werden verweten dat hun moeder – tante zich in een kat kon veranderen en dus heks was. [Roermond]

Mogelijk berust een deel van het geloof in heksen op resten van geloof in de oude 'heidense' godinnen. Zo veranderde Demeter, de Griekse graangodin zich soms in een kat, net als de Romeinse godin Diana. De kat was ook toegewijd aan de Keltische Moedergodin in Engeland en Ierland.

Om verzekerd te zijn van een goede oogst moest men een kat aan de Moedergodin offeren. In Amiens (Noord-Frankrijk) werd in de 16e eeuw een kat doodgeslagen bij het oogsten van de laatste korenschoof en in de Vogezen heette het einde van de oogst zelfs "het doodslaan van de kat". In het Belgische Ieper wierp men als offer al in 1304 jaarlijks een of meer katten van de toren. In deze offers ligt de oorsprong van het latere kattenmeppen. Op verzoek van de protestantse dominees werd het heidense katten knuppelen in

1660 in Helmond en later in Bakel, Milheeze en Deurne verboden.

In ons land zou een ongeluk te verwachten zijn wanneer een zwarte kat voor je langs loopt. In Engeland brengt een zwarte kat echter geluk en een witte kat ongeluk.

Heksen, katten en hazen
Heksen hebben de macht om op afstand de bewegingen van dieren te beïnvloeden. Voerlui en reizigers hebben dit in het verleden meermalen ondervonden. Meestal is er sprake van een herberg langs een grote verbindingsweg door de Kempen. De passanten worden gedwongen om wat te gebruiken omdat anders de onzichtbare kracht van de heks de paarden en ossen deed verstijven. Het ouderwetse aanleggen bij een herberg om hekserij te vermijden was voor de voerman een goede reden om een pot bier te pakken. Soms liepen rond zo'n herberg een aantal katten rond. Toen de fiets verscheen doken verhalen op waar zwarte katten vlakbij een herberg in de spaken van de wielen vlogen.

Een punt dat over het hoofd gezien wordt in deze kat-heks discussie is de kat-vrouw relatie. Het blijkt dat 1/3 van alle alleenstaande vrouwen een of meer katten als huisdier koestert.

Het lijkt onwaarschijnlijk dat dit in de 16^e eeuw niet het geval geweest zal zijn. Het is een reden te meer dat mannen die meestal minder katvriendelijk zijn dan vrouwen hen er van beschuldigd hebben zich in een kat te veranderen.

Andere schade door heksen
hekzen zijn arm [kunnen zich niet vrijkopen]
Heksenprocessen vallen in periodes van sociale en economische onrust

De boterheks

Heksen worden er van beschuldigd op allerlei manieren kwaad te berokkenen. Een uiting daarvan was het beheksen van de melk of beter gezegd zuivelproducten. Een heks kon andermans melk of karn beheksen. Dan kon de melk zuur worden of kon men karnen zoveel als men wilde maar kwam er gewoon geen boter in de ton. Soms meende men dan ook dat een heks de melk of boter uit andermans melk naar zichzelf toe toverde. Als de melkproduktie afneemt of als de melk is bedorven,

wordt al snel een beschuldigende vinger uitgestoken.
Soms liet men als teken van ingrijpen door een heks de zogenoemde heksenboter zien. Dit is een op weke boter gelijkende stof die dikwijls in moestuinen gevonden wordt. Volgens een oud volksgeloof kregen de heksen bij hun nachtelijke feesten zoveel boter, kaas, ham, melk enz., dat zij er op de terugreis door de lucht misselijk van werden. Hun uitbraaksel is deze heksenboter. In Denemarken acht men deze heksenboter schadelijk voor het vee: als een dier er van eet wordt het door een boze ziekte getroffen. Tegenwoordig zegt men dat deze heksenboter een slijmzwam (sprunaria) is, die zich in gras zeer snel ontwikkelt. Wanneer de karn behekst was, moest men een hoefijzer in 't vuur roodgloeiend maken; dan ging de karn weer, maar de heks zat met een verbrande voet. Bij het gloeiend maken moest men de naam van de heks uitspreken of zelfs er aan denken. Dit soort gedachtes komt uit de leer der sympathie: wat men aan een voorwerp doet, gebeurt ook met de mens, die ermee in betrekking staat. In Gelderland zag men rond 1935 op boerenerven vóór de melkkelder nog steeds vlierstruiken die waren aangeplant ter bescherming tegen beheksing van de melk. Verder was soms een groot wit kruis boven een raam geschilderd boven de ruimte waar men melk bewerkte. Zo probeerde men bederf te verminderen. De boeren zeiden daarover: "Een kruis weert de duivel van boter en zuivel".

En verder kent men de spreuk als je kaas op boter op je brood legde: "Zuivel op zuivel, dan haalt jou de duivel" Hiermee wilde men zeggen dat je nu dubbel beleg op je brood deed en dat was onnodige verspilling.

De verbranding van een heks

In Roermond wordt ter motivering van de doodsvonnissen tijdens de heksenprocessen verwezen naar de bijbel: "God zegt: De toveressen zult U niet laten leven." [Exodus. Cap. 22, vers. 18.]

Toen de brandstapel voor Anneke Thijs in Mierlo in gereedheid werd gebracht liet de schout veertig strobossen brengen. Deze bossen werden op de grond gelegd in de vorm van een vierkant van vijf bij vijf meter. Verder werden honderden takkenbossen aangevoerd. Deze bossen werden kruislings in het vierkant opgestapeld. Naast de stapel moest een verhoging worden

gebouwd. De overige takkenbossen werden achter de hand gehouden. Deze zouden nodig zijn als het vuur uit dreigde te gaan.

Het is opvallend hoe genadeloos de rechters recht spreken. Als ook maar een greintje juridisch bewijs aanwezig is wordt een aangeklaagde veroordeeld tot de dood op de brandstapel. Men schroomt zelfs niet om dochters van 12 jaar te doden als ze "bekend" hebben door de duivel te zijn misleid of toverkunsten te hebben geleerd. Als ze geluk hebben worden ze vast gezet in de gevangenis of een klooster.

Heel af en toe is een spoortje mededogen voelbaar. Dat zien we als men strafverlichting geeft aan de veroordeelde. In dat geval laat de beul de dood niet plaatsvinden op de brandstapel. Hij wurgt de heks van tevoren of laat haar overlijden tijdens de foltering. Soms brengt men een zakje buskruit op de borst aan dat een dodelijke ontploffing zal veroorzaken.

Menig aangeklaagde vrouw neemt trouwens het heft in eigen hand en pleegt zelfmoord. Wanneer een vrouw in de gevangenis na de martelingen stierf nam men aan dat de duivel zelf haar geholpen had en "haar de hals gebroken had". Het blijkt dat alle veroordeelde vrouwen te Lierop

vooraf uit 'sonade' gewurgd werden op één na de oude Griet Vlijshagen. Zij was kinder en door haar onbegrip had zij niet bekend. Volgens een latere verklaring van haar schoonzoon, Aert Lamberts, leidde haar kindsheid ertoe dat zij niet tevoren werd gewurgd, maar als enige van de Lieropse heksen levend op de brandstapel verbrand werd. [1595]

In Roermond, Swalmen en Wassenberg is de verbranding van 64 heksen in 1613 nog een behoorlijke klus. De magistraat bepaalde daarom

dat er elke dag twee verbrand zouden worden. De schout verzoekt verder aan de rechtbank om eikenhout voor de brandstapels te laten brengen. Hij kan in Roermond alleen beukenhout krijgen maar dat is voor de verbranding van de heksen ongeschikt, 'want hiervan blijven geen resten of palen over waaraan men kan zien dat er recht is toegepast.'

Een symbolisch doel van de verbranding was de gemeenschap van boze geesten te zuiveren. Daarom moest het lichaam geheel tot as verbranden. Het duurde dus vrij lang eer het vuur gedoofd mocht worden. Het geheel veraste lichaam moest met de

resten van de brandstapel aan weer en wind worden overgelaten.

Voor de heksverbranding van Anneke uit Mierlo in 1595 krijgt ze eerst nog haar 'galgenmaal': een beker melk en een grote struif van boekweit met een ruime hoeveelheid zwarte kersen.

Daarna drenkt de beul haar bovenkleding in zwavel. Anneken werd met ijzeren kettingen aan de op de grond liggende vuurpaal vastgeklonken. Op haar borst werd een zakje met buskruit gehecht. Dit bespoedigde niet alleen de dood, maar door de ontploffing werd ook de duivel uit haar lichaam en ziel gedreven. De beul stak nu op verscheidene plaatsen de strobossen in brand.

Toen daarna de takkenbossen goed begonnen te branden tilde hij met enkele helpers de vuurpaal met Anneken op een stellage naast de brandstapel. Even later werd zij op commando van de scherprechter midden op het brandende vuur gelegd. Door de grote hitte werd direct haar ademhaling afgesneden waardoor zij, mede door de grote rookontwikkeling, spoedig stikte. De in zwavel gedrenkte kleding vatte meteen vlam en het buskruit ontplofte direct. Waarschijnlijk stierf ze een snelle dood.

In 1597 werd te Schoonhoven Marrigje Ariëns binnen een rand van opgeworpen stenen na wurging verbrand. Nu kan men ter plekke nog een witte cirkel zien.

Als iemand niet door het vuur van de brandstapel ter dood werd gebracht maar door de galg of door wurging dan werd hij soms begraven met een hand en een voet die boven de grond uitstaken!

Mijn Bossche tante zei in 1960 nog: "Als een kind zijn moeder slaat, groeit later als hij dood is zijn hand boven het graf".

Het recht in eigen hand: geen medelijden

In 1581 [Roermond] is er een heksenproces tegen Kael Merrie. Kael werd al lang verdacht van toverij en door iedereen geschuwd. Een vrouw beschuldigde Kael dat zij haar kind ziek getoverd had door het op de arm te nemen en te liefkozen. Buren beschuldigden Kael van verlamming van een varken. Van een koe kon de melk niet tot boter gekarnd kon worden en een buurman was verlamd geraakt. Omdat de getuigen niets konden bewijzen en Kael ontkende, werd zij tot verbanning veroordeeld. Twee stadsboden brachten haar buiten de poort. Daar werd zij door soldaten en jongens opgepakt en met samengebonden voeten in de Maas gegooid waar zij verdronk. Twee vrouwen uit Swalmen die vreesden dat Kael hen als medeheks zou noemen, waren ook naar de stad gekomen om zich bij de rechter vrij te pleiten. Zij werden op dezelfde manier verdronken.

In Bologna ging het er anders aan toe. Daar werden heksen achterstevoren op een ezels gezet terwijl ze de staart vasthielden en op hun rug geselsd werden. Dan werden ze een kwartier lang op een balkon gezet en bekogeld door het publiek.

spreekjes en heksen

We kunnen in dit verhaal niet nalaten te wijzen op het sprookje van Sneeuwwitje. Die komt in een bijna dodelijke langdurige slaap na een hap uit een appel van een boze heks.

Natuurverschijnselen

Onbegrepen natuurverschijnselen worden met "heks" aangeduid.

de heksenbezem

Zo'n verschijnsel is de heksenbezem. Dit is een berkentak met een dicht in elkaar grijpende vergroeiing van kleine takjes. Volgens sommigen is het een bezem die in een boom geslingerd werd, nadat de heks op deze bezem door de lucht gereden had. Het is in werkelijkheid een wirwar van vergroeide takken ten gevolge van een zwam.

heksenkogels

Men ziet soms heksenkogels uit de lucht vallen. De beschrijvingen hiervan passen bij het verschijnsel bolbliksem.

de heksenboom

Zowel te Bladel als St Anthonis vinden we nog een onregelmatig gevormde boom die men “de heksenboom” noemt. De vreemde gekronkelde vorm is ontstaan door de effecten van stuifzand. De vele dode en spits afgebroken takken met grote gaten, maken een naargeestige indruk. In Bladel beweert men dat de boom in verband staat met Zwarte Kaat, de leidster van een bende in de 16e eeuw.

een heksenkring

Een heksenkring ofwel heksenkrans is een kring van paddestoelen. Ze kan plotseling (in één nacht) verschijnen. De paddenstoelen vormen het bovengrondse gedeelte van de kring. Vaak vindt men ze rondom een hoge beukenboom, maar ook

wel om een dorre plek in een weide. Volgens het volksgeloof is de verdorde plek een dansplaats van heksen. In Noord-Brabant heet de heksenkring ook “kattendans” omdat de heksen daar in de gedaante van katten poot aan poot rondansten.

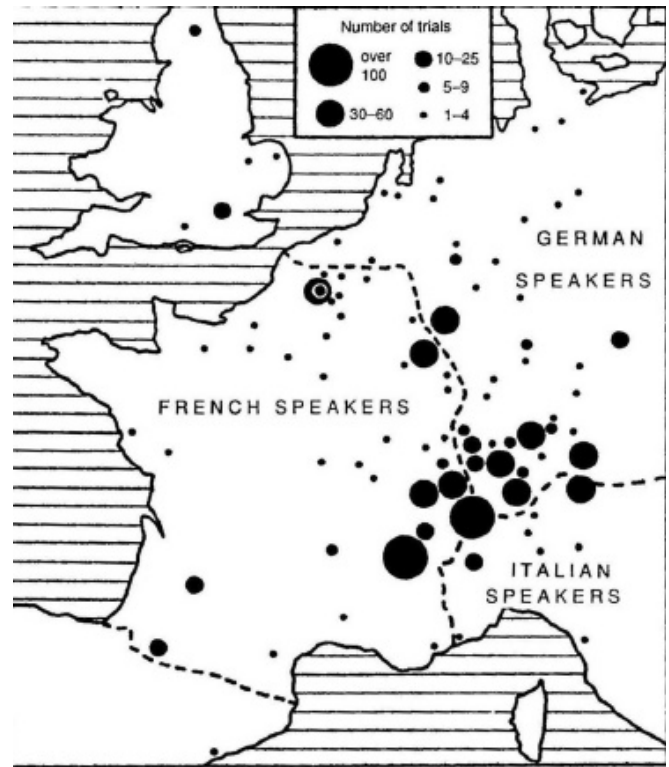
Voorbeelden van heksenkringen worden vermeld uit Westerhoven, de Munse Hei bij Oss, Etten, Rijsbergen en Baarle. Een cirkel en dus ook de cirkelvormige groeiwijze wijst op een magische achtergrond. Het gold als zeer gevaarlijk een voet in zo’n kring te zetten. Dat zou ziekten kunnen veroorzaken of men zou er niet meer uit weg kunnen komen.

In 1807 werd vastgesteld dat heksenkringen door schimmels worden veroorzaakt. Tot die tijd schreef men de oorzaak van dit verschijnsel toe aan bovennatuurlijke wezens, heksen, mollen, parende slakken of bliksem.

Heksenprocessen en ergotisme

Uit steeds meer onderzoek blijkt dat

heksenprocessen veel vaker plaatsvonden in gebieden waar sprake was van roggebesmetting door ergotisme. In Ierland waar men relatief veel zuivel at had men er weinig last van. Maar in veel landen in heel Europa ziet men een toename van

Heksenprocessen van 1580-1650

heksenprocessen in tijden van dalende temperatuur en hongersnoden. Vooral na 1560. Herkenbare voorbeelden komen uit Augsburg, Swaben, Zwitserland en Polen. Daar geldt: hoe hoger de roggeprijs wordt na koude winters en zomers des te meer heksenprocessen.

De Franse Revolutie ontploft ook in 1789 in een periode waar 1 op 12 roggekorrels besmet is met ergotzwammen!!

Een fraai voorbeeld van zo’n heksenproces is beschreven in Salem in Massachussets in 1691 en New England in 1741. In 1692 ontvlamt een grote heksenvervolging in Salem.

Tijdens de hongersnood en uitbraak van ergotisme worden de volgende symptomen beschreven vanaf

begin juni: mensen vallen flauw en liggen er voor dood bij gedurende vele uren; ze hebben het idee niet in hun eigen lichaam te zitten; men ziet een helder licht midden in de nacht; men bezoekt hemel en hel. Mensen ervaren brandende hitte en vreselijke koude. Onverwacht treden trillingen en spiertrekkingen op. Men kan zomaar moeilijk spreken, ervaart heftige eetlust, vreugdevolle stemmingen of wanhoop en leegte, gewelddadig of dement gedrag.

Verschillende schrijvers zeggen dat ze net als hun echtgenote lam zijn en gezwollen zwerende benen hebben.

Opvallend is dat kinderen opstandig gedrag vertonen naar hun ouders, personeel naar bazen en leken tegen geestelijkheid.

In Rusland heeft men nog lang epidemieën met ergotisme gezien.

De psychische kenmerken onder de bevolking bij een uitbraak in 1889 zijn: trillen, verwardheid, wisselende stemmingen, dagen tot soms weken durende opwinding, plezierige en nare waanvoorstellingen. Mensen denken dat ze verdrinken, in brand staan of levend verbranden, dat ze God zien, heel gelukkig of in het paradijs zijn. Sommigen zien alle kleuren van de regenboog.

Veel van de hier vermelde symptomen komen we ook tegen in de tevoren vermelde verhalen.

Om een idee te geven van de leefomstandigheden volgen de jaren waarbij in de 16^e en eerste helft 17e eeuw sprake was van ernstige voedselschaarste danwel hongersnood: 1513, 1514, 1521, 1522, 1531, 1532, 1539, 1556, 1557, 1565, 1566, 1573, 1574, 1588, 1590, 1591, 1592, 1593, 1596, 1597.

1611, 1612, 1623, 1624, 1630, 1640, 1641, 1642, 1645.

In de kroniek van de zusters uit Weert in 1565 worden ziektebeelden beschreven met

verschijnselen van pijn in de zijde, brandende tong en lippen, hevige dorst. Er sterven 7 zusters en buiten het klooster ook een gezin. Men noemde het ziektebeeld “de coude pest” [want er kwam geen koorts aan te pas].

De heksenhoed

De afbeeldingen van heksen tonen allerlei hoofddekseis. De vandaag de dag gebruikelijke lange en spits toelopende zwarte hoed wordt slechts op een enkel plaatje zichtbaar. Sommigen

suggereren dat dergelijke hoeden in Engeland zouden zijn ontstaan.

Plaatselijke voorbeelden

In Roermond en omgeving zijn 7 processen uit de 16^e en 17e eeuw bekend. Het jaar 1613 spande hierbij veruit de kroon. In enkele maanden werden 64 heksen verbrand.

Een van de hoofdheksen woonde in de stad

Roermond. Ze heette Tryntjen van Sittard. Als haar 12 jarige dochter goocheltrucjes uithaalt op straat wordt haar moeder gevangen.

Trijntje bekende dat ze al 24 jaar toverde. Ze had wel 41 kinderen dood getoverd en 3 mannen, 7 vrouwen, zonder de dieren en vruchten te tellen. In het dorpje Ool woonde meester Jan die de baas van alle heksen was. Zij noemde nog 10 heksen, die met Jan van Ool gevangen genomen werden.

Jan van Ool noemde 41 heksen, waarvan er 10 in Stralen woonden, 11 in Roermond, 15 in

Wassenberg en 5 in Swalmen.

Zij werd na 4 dagen verbrand, en haar dochtertje werd in een klooster gevangen gezet.

Meester Jan van Ool heeft veel kwaad bekend. Hij was een beroemde meester, en genas degene die betoverd waren, daarvoor had hij een verbond met de duivel gesloten. En als hij 10 mensen genezen had moest hij de elfde dood toveren. Dit had wel 16 jaar geduurd, zodat hij over de 150 mensen om het leven had gebracht. Gestolen goed deed hij met duivelse kunsten terug komen. Mensen die uit het land waren deed hij in hun gedaante in een spiegel verschijnen.

De andere toveressen bekenden veel kwaads gedaan te hebben, en zeiden veel kinderen dood, kreupel en lam getoverd te hebben.

Het boze leven van deze 64 heksen werd met dat van hun vaandrager Meester Jan van Ool beëindigd. Ze hebben bekend meer dan 600 onschuldige jonge kinderen, 400 volwassenen en meer dan 6000 beesten, zoals varkens, paarden, schapen, etc. dood

getoverd te hebben. Verder hebben ze 50 morgen land en 200 boomgaarden zodanig bedorven, dat zij geen vruchten meer konden voortbrengen.

Grave 1658

In augustus 1658 worden in Grave een moeder, Engels Jans, met haar kinderen uit de stad verbannen. Dat is mede te danken aan de verklaringen van haar eigen onnozele en onzinnige

18-jarige dochter Grietje. Grietje vertelt dat ze bezoek hebben gehad van een Kapitein met zijn knecht. De twee zijn gekleed in grauwe kleren en dragen een zwarte hoed met witte, gele, rode en zwarte pluimen. [dit is kleding die de duivel ook vaak draagt] Opvallend is dat als ze een hand krijgt van de kapitein dat die zwart en koud is. En als hij ontkleed bij haar moeder op bed gaat liggen: “heeft hij voeten als een koe”. Hij kust haar moeder ook en belooft haar op het eind van het jaar 20 gulden te geven. Haar moeder beeft en trilt. De kapitein danst een half uur lang samen met haar moeder en met haar en haar zuster.

Als het spinnewiel draait ziet Grietje ze vliegen: wel 40 kleine ruitertjes dansen in een kring voorbij. De ruitertjes en paardjes zijn groen en bont gekleurd en hebben zwarte staartjes. Ze zegt dat ze evengoed ratten en muizen had kunnen laten dansen.

Het buurmeisje Sara Simons was ook aanwezig en heeft dit alles gezien. Ze ziet een mes door een plank steken en ook voor haar ogen vliegen er ruitertjes door de lucht. Sara zou naderhand volgens buurvrouw Heijl Vrijmoet gezegd hebben dat Engel Jans haar een raadseltje had willen leren: "Ik sta op mijn [eigen] mis, Gods woord verzaak ik". Sara had meteen gezegd: "Ik wil dat raadsel niet leren, mijn ouders hebben mij anders leren bidden".

Moeder Engel ontkent alles. De Magistraat van Grave spreekt echter de verbanning uit en verklaart daarbij nog eens dat Grietje zwakzinnig is.

Er mag aan herinnerd worden dat

Grave hemelsbreed pakweg 45 kilometer van Asten en Lierop ligt waar in 1595 sprake was van uitgebreide heksenprocessen.

In 1658-59 was in Engeland sprake van ergotisme. Het is niet onmogelijk dat ditzelfde verschijnsel zich manifesteerde in Nederland en met name in Grave.

Ook in 1658 procedeert in Breda ene Geertruijt

Janssen tegen de priester Peeter Jegers. Die had gezegd dat zij een toveraar was en had haar beschuldigd van toverij. Hij moet na veroordeling "een eeuwich geswig en silentium" betrachten jegens Geertruijt.

De winter van 1657-58 was zéér streng. De zee bij Vlaanderen was tot een half uur ver bevroren, de Maas ook. Koeien lagen dood op stal. Dode hazen, vossen en herten waren voor 't oprapen. Reizigers werden door de wolven opgegeten. In maart 1658

braken op 22 plaatsen de dijken door. De hele Betuwe stond onder water.

Tot de eerste bestrijders van de pijniging en vervolging der heksen behoorde Johannes Wier, 1515-1588. Hij was dokter te Arnhem en sedert 1552 lijfarts van de hertog van Kleef.

Een ander groot bestrijder van het geloof in heksen was dominee Balthasar Bekker. In 1691 verschijnt zijn standaardwerk "De betoverde Weereld tegen het geloof".

heksenprocessen te Cranendonck Soerendonck Maarheeze Mierlo Lierop en Asten

In 1595 zijn in Peelland dus 20 vrouwen verbrand en 2 anderszins gestorven. Twee personen ontsprongen de dans omdat de waterproef hen vrijpleitte.

In Mierlo werden verbrand: Marie Baten, Lys Cuypers, Catharina Boons, Heyl Bellen, Jenneken Gordtkens, Judt van Dorren, Theun Eumans en Griet Mulo.

In Geldrop: Jenneke Goessens.

In Lierop: Marie van Mierlo, Marie Hoornkens, Nees Gommers, Feye Hanen, Margriet Mijnsheeren, Heyl Genen en Anneke Thijs.

In Heeze en Leende: Hyel Thoenen.

In Cranendonck: Margriet Brijcken, Heijlken Brijcken en Jenneken inde Camer.

In Asten werden de heksenprocessen gestaakt na ingrijpen door de bisschop van 's-Hertogenbosch en de Raad van Brabant.

Een kort voorbeeld van een proces in Mierlo

Op vrijdag 22 september 1595 begint in Lierop een proces tegen Anneke Tijs, vrouw van Willem Peters. Anneke wordt beschuldigd van hekserij en tovenarij.

Na de waterproef wordt Anneke gefolterd. Ze geeft alles toe wat men haar vraagt. Anneke heeft met de duivel gedanst en vervolgens heeft ze de dochter

van Anneke Baltis behekt door poeder in haar bier te strooien. Ze heeft Anneke Baltis' koe betoverd.

Peter de man van Anneke Baltis getuigt dat onlangs zijn koe ziek was en dat die gestorven is. Ook zijn dochttertje was ziek. Peter vermoedde dat ze betoverd is door Anneke Tijs.

Anneke Tijs bekent alles. Zelfs dat zij haar eigen beesten betoverd heeft. Ze wordt verbrand.

De geestelijkheid en hekserij

Hoe moeilijk de strijd tegen de heksenvervolging is geweest, wordt ook duidelijk als men weet, dat zowel Luther als Calvijn vast aan het bestaan van heksen geloofden en ze op dezelfde wijze trachtten uit te roeien als de katholieke geestelijken. Calvijn had in 1555 nog fel geageerd tegen heksen, waarzeggers, oplichters en gifmengers.

In 1563 schrijft de beroemde jezuïet Petrus Canisius dat het aantal heksen fors in aantal toeneemt en onder hen zijn veel kindermoordenaressen.

De geestelijkheid van Peelland heeft zich gedurende de vervolgingen in 1595 opgesteld als

verdediger van de beschuldigde vrouwen. Niet alleen de pastoor van Mierlo liet blijken het niet eens te zijn met de processen. Ook andere pastoors traden op tegen Grevenbroeck. Zij verklaarden dat de verdachten hun bekentenissen herriepen bij de biecht en dat zij onschuldig waren.

De pastoor van Geldrop, Adam Weyns, gelooft vast in de onschuld van zijn dienstmaagd, Jutte.

Maar "men gelooft eerder een boef, tiran of beul als een vroom man zoals een pastoor of priester (...) Wie ook maar in handen van de beul komt, moet alleen al daarom een heks zijn en sterven".

De pastoor van Asten, Jacob van Baerle, trekt aan de bel bij de bisschop in Den Bosch. Hij heeft allerlei bewijsstukken verzameld en in een bezwaarschrift vastgelegd. Zo was het overlijden van een vrouwelijke [niet veroordeelde!] gevangene door Bernard van Merode afgedaan met de mededeling dat de duivel haar de nek gebroken had. [De duivel zou dit hebben gedaan om te voorkomen dat ze bekende].

Daarentegen wakkeren in 1605 in het nabijgelegen hertogdom Kleef, Gulik en Berg meerdere katholieke priesters het geloof in hekserij en de vervolging van heksen aan.

Een pastoorsmeid wordt heks

De dienstmaagd van de pastoor, Catharina Boons, [elders aangeduid als Lyncken Pastoors] werd ook

aangeklaagd als heks. [Mierlo 1595]. Ze had de heer van het dorp betoverd door hem peren te geven. Ze had een kind ziek gemaakt door het te liefkozen. De ongelukkige Catharina bekende na foltering. Vijfentwintig jaar geleden had zij eens een leugen bevestigd met de woorden "dat zij de duivel lijf en ziel overgaf". Sinds die dag had de duivel altijd geprobeerd haar te bekoren. Acht jaar geleden, toen ze in 's-Hertogenbosch bij de bisschop diende, had ze een verbond met hem gesloten. De marteling dwong haar om de namen van

andere heksen te noemen uit 's-Hertogenbosch, waarmee ze op het Sint Janskerkhof had gedanst. Het is opvallend dat de namen van die Bossche vrouwen niet worden genoemd in de processtukken. Misschien hield de heer van Mierlo de hoogschout in Den Bosch liever buiten de zaak! Na foltering noemde Catharina ook nog namen van inwoners van Mierlo. Die werden ook opgepakt en gefolterd en noemden op hun beurt nieuwe namen. Dienstmaagd Catharina herroept naderhand dat ze met de pastoor en de duivel in een bed geslapen heeft. Dit tot woede van de aanklager, de heer van Mierlo, Erasmus van Grevenbroeck. Hij schreeuwde dat haar bekentenis bleef staan.

De pastoor van Mierlo is ontdaan over de beschuldigingen tegen zijn dienstmaagd. Hij gaat naar het slot van van Grevenbroeck, waar zij gevangen wordt gehouden. Maar Grevenbroeck weigert hem met haar te laten spreken, de beul zou dat niet willen. De pastoor roept uit: "Hier is de beul blijkbaar de baas." Grevenbroeck: "Ik hoor het wel, gij had ze weer graag bij u."

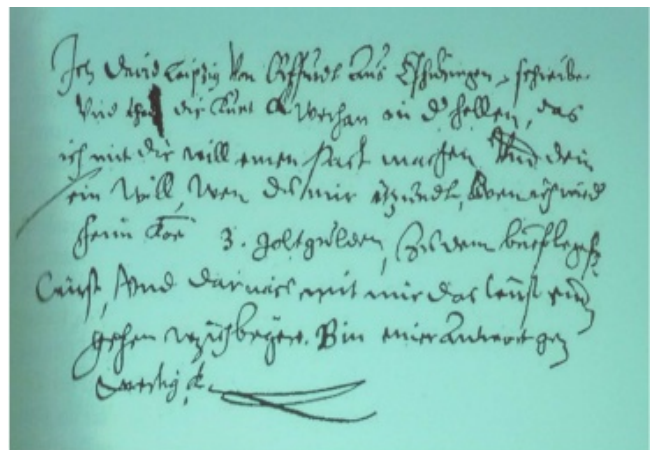
Grevenbroeck laat uit woede de bomen bij de pastorie rooien.

Catharina wordt als heks verbrand. De pastoor van Mierlo treurt en schrijft veertien dagen later een brief aan haar zuster. Het verwondert hem, schrijft hij, 'dat ik, deze brief met droge ogen heb kunnen schrijven vanwege mijn diepe rouw en droefheid over het verlies van de oogappel van mijn oog. Zij was voor mij naast God altijd een bron van troost'. Hij schrijft verder dat hij geen vromere vrouw gekend heeft als Lyncken. Haar persoonlijke bezittingen zijn door de heer van Mierlo in beslag genomen, De pastoor eindigt zijn brief met: "Waarschijnlijk wil hij me verjagen, want hij heeft al veel goede lieden verjaagd die hij niet kan uitstaan".

Handtekening van 7 duivels 1634
Lucifer Beelzebub Satan Elomi
Leviathan Asteroth Baalbarith

Een pact met de duivel uit Engeland 1634

en een uit Erfurt 1596

We lezen er niets van terug maar het kan interessant zijn om te letten op aanduidingen over de kleur geel. Het Concilie van Lateranen, 1215, verplichtte de joden om een gele lap te dragen op het hart of een punt van de hoed maar hetzelfde gold voor een ketter, heks, beul, overspelige vrouw en lepralijder. Een ketter moet een enkel of dubbel geel kruis op zijn kleding dragen.

De martelingen in Peelland in 1595

Na een foltering bekende een vrouw meestal en werd ze aansluitend verbrand. Omdat de heksenprocessen in Peelland uiteindelijk gestopt werden kwamen de gevangenen vrij. De gevolgen van de martelingen laten zich nu zeer nadrukkelijk en schrijnend zien.

Het begint ermee dat de familieleden van de in allerijl in Mierlo door de beul begraven Anna Chelen Bisschop Masius te 's-Hertogenbosch vragen om haar in gewijde aarde te mogen begraven. Dit wordt toegestaan en haar lijk wordt vrijgegeven. Op het kerkhof wordt een soort lijkschouwing verricht waarbij men een totaal verminkt lichaam te zien krijgt: haar rug en ledematen waren door de martelingen zo hevig

geschonden dat het bijna niet om aan te zien was, haar buik was zodanig opengescheurd dat de ingewanden bijna zichtbaar waren. In zijn protestbrief schreef de pastoor dat men: "zulk een vrome katholieke vrouw, die altijd goed bekend had gestaan, op deze manier naar een schandelijke dood had gebracht".

Ook Gondele Houtvens was op wrede wijze verhoord. Toen zij op borgtocht vrij kwam, bleek pas hoe ernstig gewond zij was. De scherprechter

had Gondele zo "deerlijk gekwetst onder haar boezem, dat een tepel bijna was afgescheurd".

Haar hoofd was kaal geschoren. En zo zei de pastoor: "Gondele was een eerbare vrouw, een moeder van "wel twaalf kinderen... die alle gestorven zijn aan de pest, toen die vijftien jaar geleden in de Peel heerste."

Jutge de huisvrouw van Dierick Erens Verscheuren liet het er ook niet bij zitten. Tegenover de schepenen van Asten en andere getuigen verklaarde Jutge dat zij op het kasteel door de heer van Asten zelf [!!!], de scherprechter en z'n knecht zwaar was mishandeld. Op 25 oktober 1595 liet zij

zich door Goessen van der Meulen, de dorpspriester van Someren, onderzoeken om te bewijzen hoe zwaar zij was mishandeld. "Jutta vrouw van Dirck Verschuuren heeft haar lichaam laten visiteren na de martelingen door de beul". Verder roept ze meester Dierick van den Zeylbergh, rector van het klooster Mariaschoot in Ommel te hulp. Hij maakt medicijnen en zalf voor de verwondingen. Een andere priester, Pater van der Meulen, brengt kokend water en vers gewassen doeken van fijn lijnwaad. Beiden verzorgen ze Jutken's wonden ten gevolge van de foltering.

Onttoveren van hekserij

Als iemand ziek was werd de heks of de tovenaars, die dat veroorzaakt had met geweld in het huis van de zieke gehaald om hem weer te onttoveren.

Een proces over zulk een voorval te Sint-Annaland werd behandeld voor de rechtbank te Zierikzee in 1854. Een vrouw die men verdacht van hekserij werd door de broer van een doodzieke vrouw met een hakmes bedreigd onder de woorden: "Mijn zuster genezen of sterven."

In Mierlo bleek voor de beschreven terechtstelling hoe diep sommige dorpsbewoners ervan overtuigd waren dat deze vrouwen iets met hekserij te maken

hadden: 'betoverde' kinderen en hun ouders vroegen de heksen voor hun verbranding om door hun zegening van de beheksing bevrijd te worden. [Mierlo 1595]

Middelen tegen de invloed van heksen volgens het volksgeloof:

- 1°. een bundel van negenderlei kruiden op Sint-Jansdag verzameld;
 - 2°. een vlemuis spijkeren boven schuur of stal;
 - 3°. een paardekop aan de stalmuur;
 - 4°. een hoefijzer aan de muur;
 - 5°. nooit antwoorden op een vraag van een heks;
 - 6°. beschimpen wat een heks prijst;
 - 7°. niets van een heks lenen;
 - 8°. een vlierstruik planten bij stal en schuur;
 - 9°. van een heks geen koffie of brandewijn aannemen en vooral ook geen appel. Want daardoor krijg je „venijn" in het lijf of padden en slangen. Alleen door inname van een glas brandewijn met acht eierdooiers kon men dan weer genezen worden.
 - 10°. van alles wat men te eten of te drinken krijgt iets weggooien.
- Andere adviezen waren:

om een zwarte kip levend te koken en met het hoofd vlak boven de braadpan gaan zitten. Een Friese boer moet tegen beheksen een zwarte kat, een witte koe en een bolstaartkip (een kip met zeer korte staart) hebben.

Als een kind behekst was, moest men in de Over-Betuwe naar de paters van Huizen gaan.

Nog in 1918 kwamen de heksenmeester uit

Venendaal, een bijbellezer en een paar helpers bijeen te Opheusden, om uit te maken wie een driejarig kind behekst had. Een heksenmeester, kon iets dat behekst was onttoveren. Hij kon zelf ook heksen.

Heksenpreuken

Een heks kan gaan vliegen nadat ze zich zelf onder de armen heeft gestreken en dan haar "spreukje" heeft gezegd: Duivel, neem mij op,
Over hegen, Over stegen,
Over alle wegen, Tegen bergen op!

De Mierlose heksen kenden ook een gebed van toverij, dat zij de gevangenbewaarder leerden, die het voor schout en schepenen opzei:

`s Morgens als ik opsta,
in mijn groenen gordel dat ik ga,
hooch, leech, berg, dal,
bies, bout, so menich fout,

door dat wilt wout.
De gevangenbewaarder durfde het niet helemaal op te zeggen "om niemand te schandaliseren en omdat het erg gevaarlijk was."

De gevolgen van het geloof in heksen

De belangrijkste conclusies die te trekken zijn uit de verhalen over hekserij komen op het volgende neer:

- * Als men iemand maar lang en pijnlijk genoeg martelt zal hij altijd bekennen.
- * De inhoud van de bekentenis zal overeenkomen met wat de ondervrager zelf denkt dat er aan de hand is.
- * Als de leefomstandigheden slecht zijn en er gebeuren veel rampen dan zoekt men snel een schuldige.
- * Alles wat maar enigszins een verklaring kan geven voor wat men niet begrijpt bij een ellendige omstandigheid wordt aangegrepen.
- * Elke minimale afwijking van het alledaagse is al voldoende om iemand verdacht te maken.

* Wie eenmaal verdacht is komt hier ondanks alle bewijs van het tegendeel niet meer van af.

* Een verdenking van hekserij is ook naar de toekomst toe een ellendig bezit.

* Iemand verdacht maken kan voortkomen uit de opzet er zelf beter van te worden.

* Een heks is vaak een zondebok bij bedreigende omstandigheden zoals epidemie, storm, hongersnood of oorlog.

Litteratuur

Dresen-Coenders L., Het verbond van heks en

duivel. Een waandenkbeeld aan het begin van de moderne tijd als symptoom van een veranderende situatie van de vrouw etc., uitg. Ambo, Baarn, 1983. [Dit boek staat op internet]

Droogleever Fortuyn H., Kwakzalverij Bijgeloof in de Geneeskunst 1940 p68

Van Emde Boas C., Geschiedenis van de seksuele normen, uitg. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 1985 p103-130

Van Emstede E., Heks en seks, uitg. Peellandfonds, Deurne , 1971

Hoorens V., Een ketterse arts voor de heksen, Jan Wier, 1515-1588, uitg. Bert Bakker, Amsterdam, 2011.

De Jager J., Volksgebruiken in Nederland, uitg. Het Spectrum, Utrecht, 1981, p32

Mary Kilbourne Matossian, Poisons of the past, Molds epidemics and history, Yale University Press New Haven, 1989

Ter Laan K., Folkloristisch woordenboek van Nederland en Vlaams België, uitg. v Goor zonen, 's Gravenhage, 1949, p139 tm 143

Sinninghe J.B.W., Tovenarij in Brabant, Afweer tegen heksen, Brabants Heem 1949 p112.

Deurne 10 oktober 2011

Hans van den Broek

Reacties naar:

hansveldtwee@hotmail.com